ज्ञान पुष्प

संपादक

प्रा. डॉ. संजय बा. राचलवार

वर्ल्ड बुक पब्लिकेशंस,

E/21-22 आवास विकास कॉम्प्लेक्स, [illegible], कानपुर - 208 021

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ISBN - 978-81-19678-40-2

ज्ञान पुष्प

:संपादक:
प्रा. डॉ. संजय बा. राचलवार
एम. ए. (अर्थशास्त्र), एम. फिल., पिएच. डी.
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय,
यवतमाळ.

WORLD BOOK PUBLICATIONS
वर्ल्ड बुक पब्लिकेशंस,
ए/21-22 आवास विकास हंसपुरम, नौबस्ता, कानपुर - 208 021

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

डिजिटल बँकिंग
Digital Banking

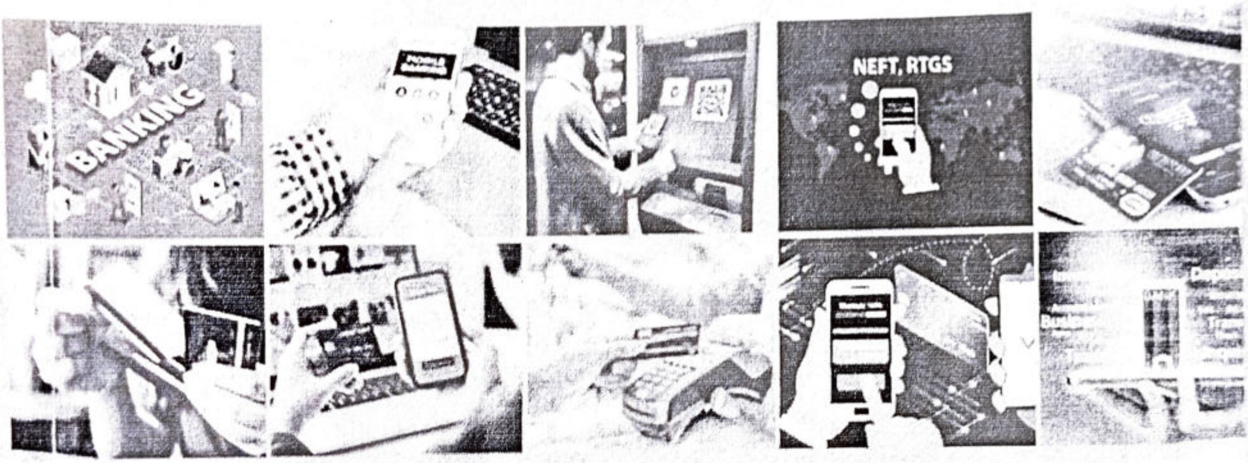

डॉ. संजय बा. राचलवार
डॉ. प्रतिभा काळमेघ

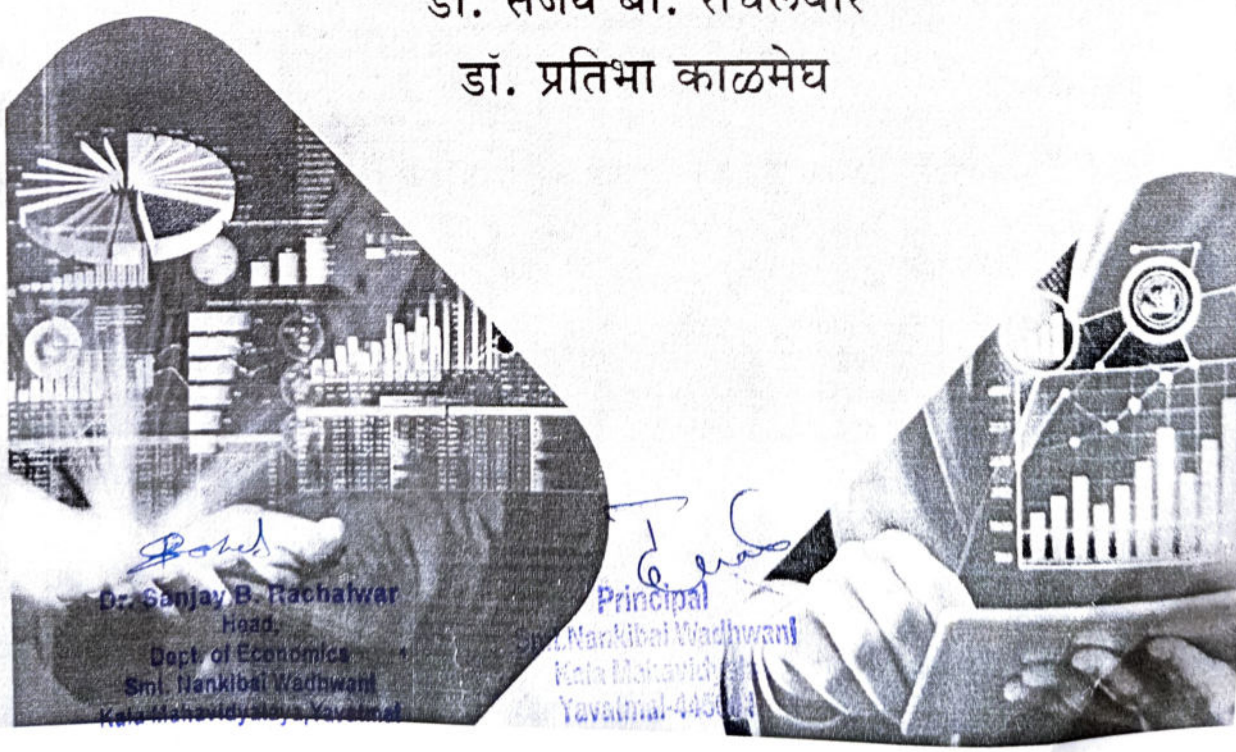

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० (NEP 2020) च्या नवीन आराखड्यानुसार

डिजिटल बँकिंग

(Digital Banking)

:: लेखक ::

डॉ. संजय बा. राचलवार

एम. ए. (अर्थशास्त्र), एम. फिल., पीएच. डी.

डॉ. प्रतिभा काळमेघ

एम. ए. (अर्थशास्त्र), एम. फिल., पीएच डी.

Print.

---, "My father". A Small personal Voice: Essays, Reviews, and

interviews . ed. Schlueter Paul, New York: Alfred A. Knopf,

1974.Print.

Lodge, David. *The Art of Fiction*.Londan: Penguin Books, 1992. Print.

पिंपळापुर बुक डिस्ट्रिब्युटर्स

महाल, नागपूर

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya,Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

The Knowledge Bridge

Editor
Dr. Sanjay B. Rachalwar

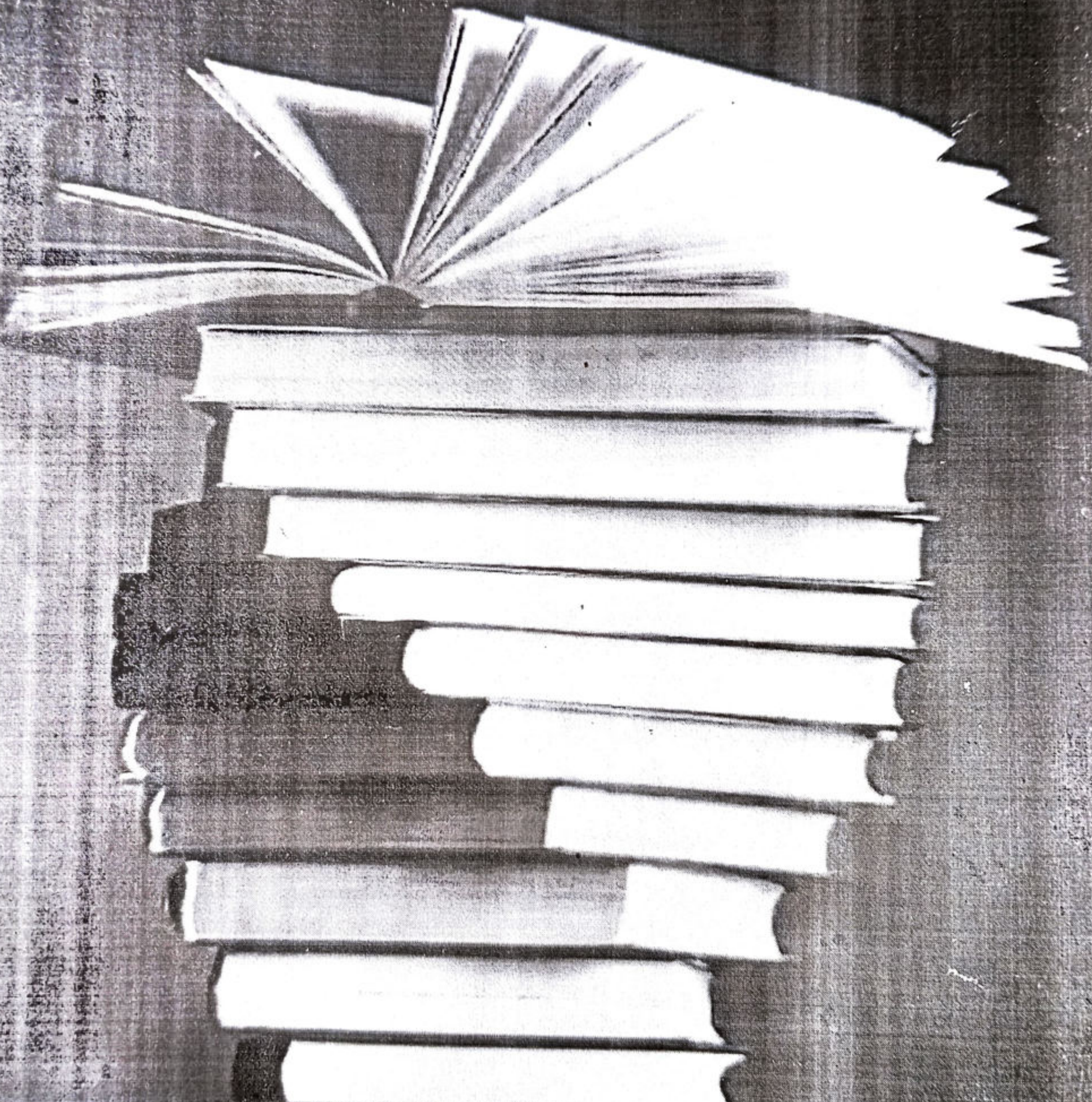

World Book Publications
A/2122 Awas Vikas Hanspuram,
Naubasta, Kanpur-208 021

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

ISBN – 978-81-19678-50-1

The Knowledge Bridge

Editor
Dr. Sanjay B. Rachalwar
Associate Professor & Head,
Department of Economics,
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal.

WORLD
BOOK
PUBLICATIONS

Publisher: World Book Publications
A/2122 Awas Vikas Hanspuram,
Naubasta, Kanpur-208 021

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

NEP 2020

वित्तीय साक्षरता
Financial Literacy

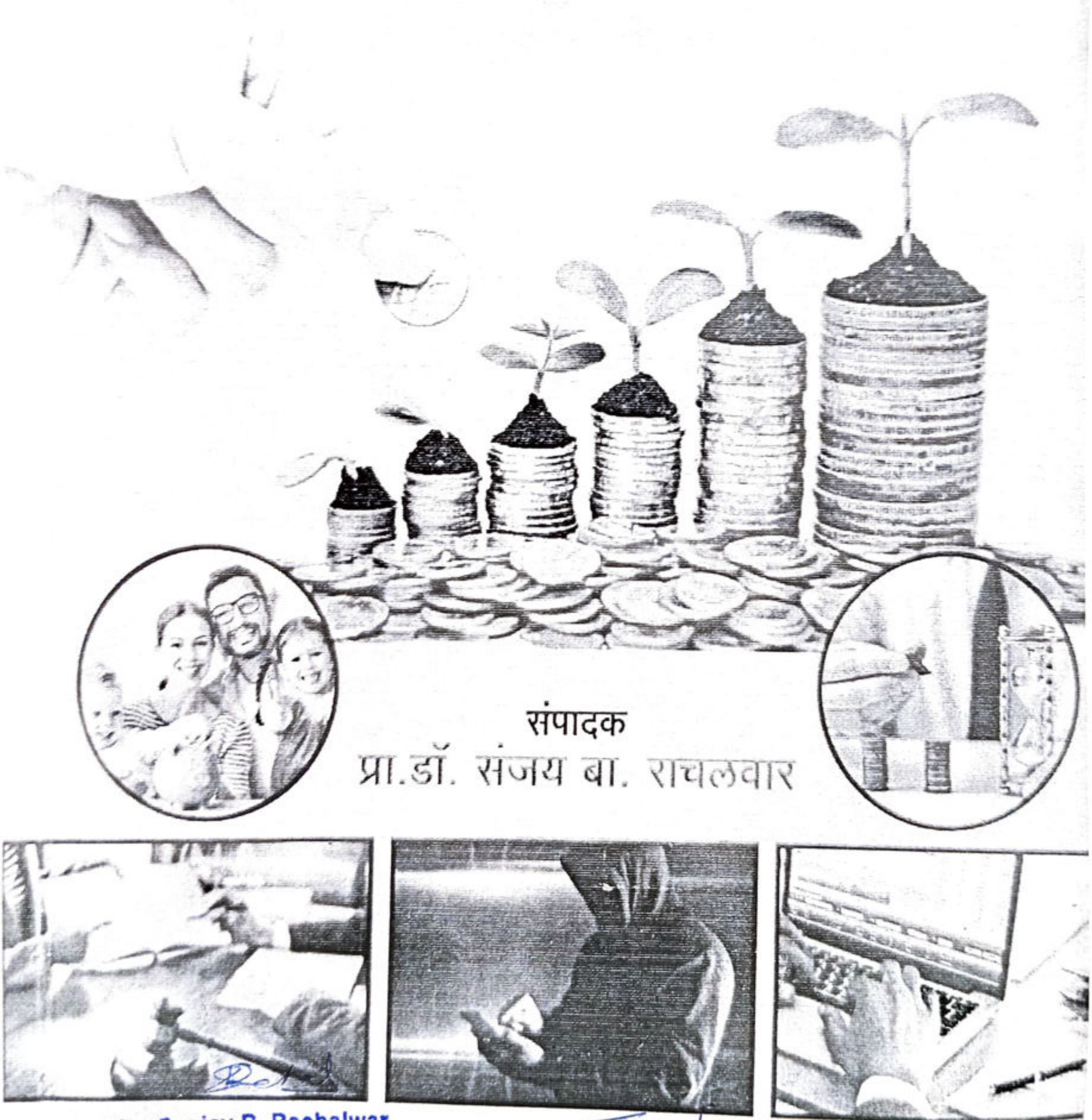

संपादक

प्रा.डॉ. संजय बा. राचलवार

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya,Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

वित्तीय साक्षरता

(Financial Literacy)

:: संपादक ::

प्रा. डॉ. संजय बी. राचलवार

Pbd

पिंपळापुरे बुक डिस्ट्रिब्यूटर्स

नागपूर

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

पिंपळापुरे
बुक डिस्ट्रीब्युटर्स
नागपूर

किंमत : 160/- रुपये

9 789382 405627

ISBN : 978-93-82405-62-7

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

आधुनिक भारतीय अर्थव्यवस्था

प्रा. डॉ. संजय बा. राचलवार

वर्ल्ड बुक पब्लिकेशंस
ए/21-22 आवास विकास हंसपुरम्, नौबस्ता, कानपुर - 208 021

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ISBN : 978-81-19678-11-2

आधुनिक भारतीय अर्थव्यवस्था

डॉ. संजय बा. राचलवार
एम. ए. (अर्थशास्त्र), एम. फिल., पी एच. डी.
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय,
यवतमाळ

WORLD BOOK PUBLICATIONS
वर्ल्ड बुक पब्लिकेशंस,
ए/21-22 आवास विकास हंसपुरम्, नौबस्ता, कानपुर - 208 021

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya,Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala

भारतीय वित्तीय साक्षरता
Indian Financial Literacy

प्रा. डॉ. संजय बा. राचलवार

₹

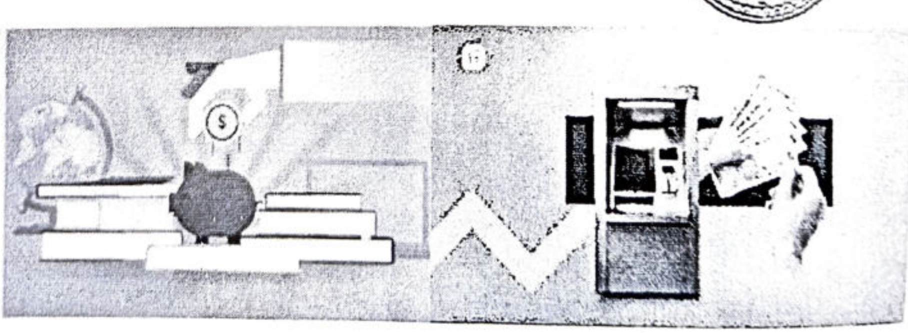

प्रकाशक : वर्ल्ड बुक पब्लिकेशंस,
ए/21-22 आवास विकास हंसपूरम्, नौबस्ता, कानपूर - 208 021

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ISBN : 978-81-19678-78-5

भारतीय वित्तीय साक्षरता

Indian Financial Literacy

डॉ. संजय बा. राचलवार
एम. ए. (अर्थशास्त्र), एम. फिल., पी एच. डी.
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय,
यवतमाळ

WORLD BOOK PUBLICATIONS
वर्ल्ड बुक पब्लिकेशंस,
ए/21-22 आवास विकास हंसपुरम्, नौबस्ता, कानपुर - 208 021

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

The Spectrum of Knowledge

Editor

Prof. Dr. Sanjay B. Rachalwar

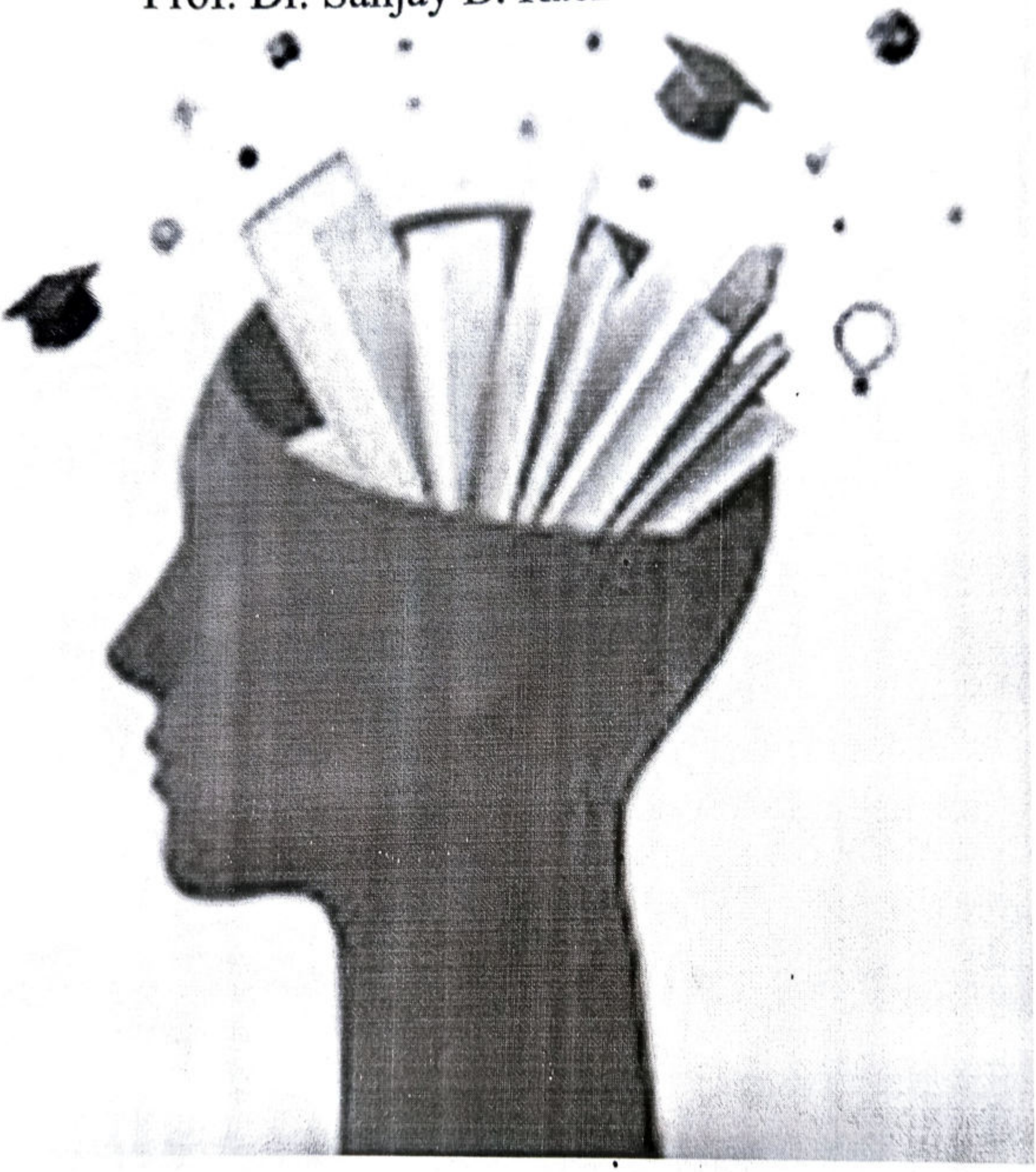

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

Editor

Prof. Dr. Sanjay B. Rachalwar
Associate Professor & Head,
Department of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal.

Co-Editor

Prof. Dr. Siddharth B. Jadhav
Smt. Nankibai Wadhwani Kala
Mahavidyalaya, Yavatmal.

Prof. Dr. Nilesh D. Autkar
Smt. Nankibai Wadhwani Kala
Mahavidyalaya, Yavatmal.

Prof. Dr. Kishor N. Tayade,
Late. Madangopal Mundhada
Art, Commerce & Science
College, Chandur Rly.

Prof. Dr. Gajanan A. Rahate
Abasehheb Parvekar
Mahavidyalaya, Yavatmal

Prof. Vasanta S. Wanjari
Mahatma Jyotiba Fule College
of Social Work, Yavatmal

Dr. Milind D. Nimbalkar,
D.M.M. Aayurved Mahavidyalaya,
Yavatmal.

Dr. Pushpa S. Narlawar
D.M.M. Aayurved Mahavidyalaya,
Yavatmal.

Prof. Dr. Sandip M. Khanzode
Late. Madangopal Mundhada Art,
Commerce & Science College,
Chandur Rly.

Prof. Dr. Sachin S. Bandgar
Madhukarrao Pawar, Art College,
Murtizapur

Prof. Digambar D. Wankhede
Smt. Nankibai Wadhwani Kala
Mahavidyalaya, Yavatmal.

World Book Publications

A/2122 Awas Vikas Hanspuram,
Naubasta, Kanpur-208 021

ISBN - 978-81-19678-33-4

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya,Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ज्ञान गंगा

संपादक

प्रा. डॉ. संजय बा. राचलवार

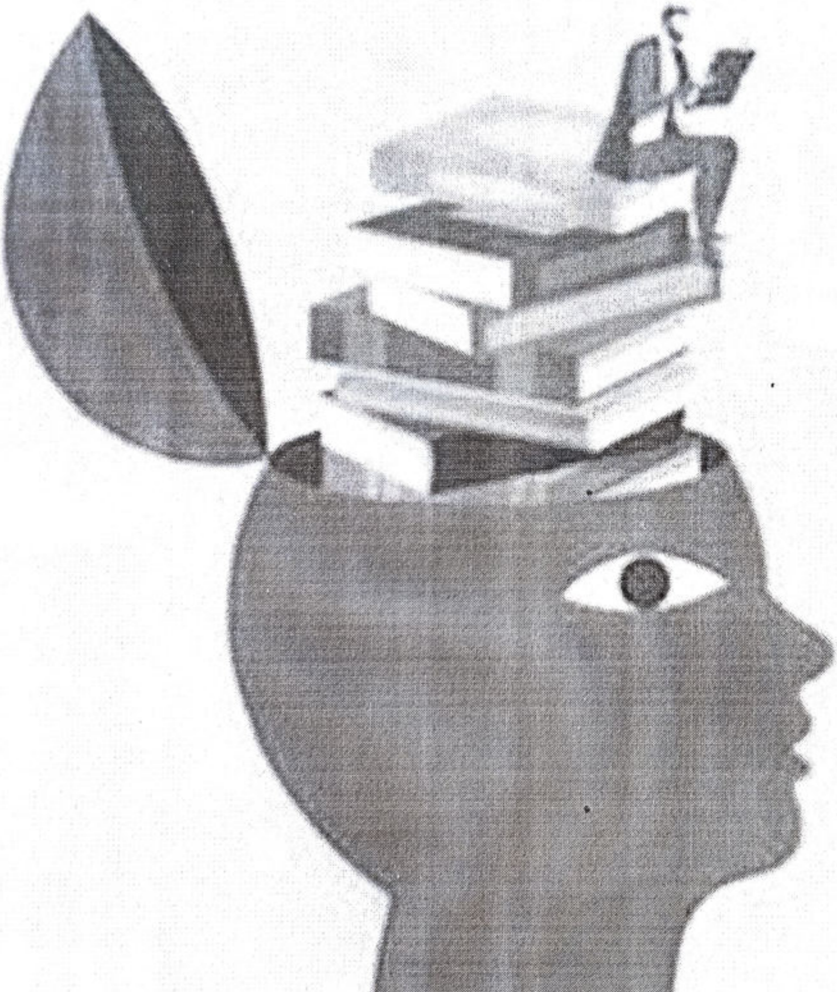

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

मुख्य संपादक

प्रा. डॉ. संजय बा. राचलवार

श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय,

धामणगाव रोड, यवतमाळ

सह–संपादक

प्रा. डॉ. सुरेखा पी. मंत्री
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला
महाविद्यालय, यवतमाळ.

डॉ. सरला पी. निंभोरकर
गो. सी. गावंडे महाविद्यालय,
उमरखेड, जि. यवतमाळ.

प्रा. डॉ. विनोदकुमार एस. चोपकर
महात्मा ज्योतिबा फुले
कॉलेज ऑफ सोशल वर्क, यवतमाळ

प्रा. डॉ. विष्णु पी. कुटे
नेहरू महाविद्यालय,
नेर परसोपंत, जि. यवतमाळ

प्रा. शुभंम बी. आत्राम
श्री रेनुकादेवी कला, वाणिज्य व विज्ञान,
महाविद्यालय, माहूर, जि. नांदेड.

प्रा. के. ए. तुमसरे,
अमोलकचंद महाविद्यालय,
यवतमाळ

डॉ. संदीप बी. जाधव
श्री रेनुकादेवी कला, वाणिज्य व विज्ञान,
महाविद्यालय, माहूर, जि. नांदेड.

प्रा. डॉ. सरीता एम. सिंधी
अमोलकचंद महाविद्यालय,
यवतमाळ.

नितीन एस. ठाकरे,
एस.एम.डी. भारती हायस्कूल,
आर्णि, जि. यवतमाळ.

डॉ. श्यामकुमार एस. गोरडे
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला
महाविद्यालय, यवतमाळ.

वर्ल्ड बुक पब्लिकेशंस

ए/21-22 आवास विकास हंसपूरम्, नौबस्ता, कानपूर - 208 021

ISBN - 978-81-19678-75-4

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya
Yavatmal-445001

Prof. Digambar. D. Wankhede
(M.A. English Net, Set)
Smt. Nankibai Wadhwani Kala
Mahavidyalaya Yavatmal
Department of English
Cell- 7709802415
Email- wankhede.digambar@gmail.com

Published Books:-

1. A Volume of Literary Language and Research
2. Literary Terms to the Contemporary Students
3. A Miscellaneous Writings
4. English Literature A Review
5. Literary Aspects in English Literature
6. Literature in the 21th Century

ISBN-978-81-19678-53-2

9 788119 678532

World Book Publications
A/2122 Awas Vikas Hanspuram, Naubasta
Kanpur- 208021
Cell: 9450889601, 9309038401
Email: worldbookpublications@gmail.com

Digambar D. Wankhede
Asst.Professor
Smt.N.W.Kala Mahavidyalaya Yavatmal

Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya
Yavatmal-445001

English Literature Review

ISBN-978-81-19678-53-2

Editor

Prof. Digambar D. Wankhede

Assistant Professor

Department of English

Smt. Nankibai Wadhwani Kala Mahavidyalaya Yavatmal

World Book Publications,

A/2122/Awas Vikas Hanspuram,

Naubasta, Kanpur-208021

Digambar D. Wankhede
Asst.Professor
Smt.N.W.Kala Maha. Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ISBN-978-81-19678-53-2

English Literature Review

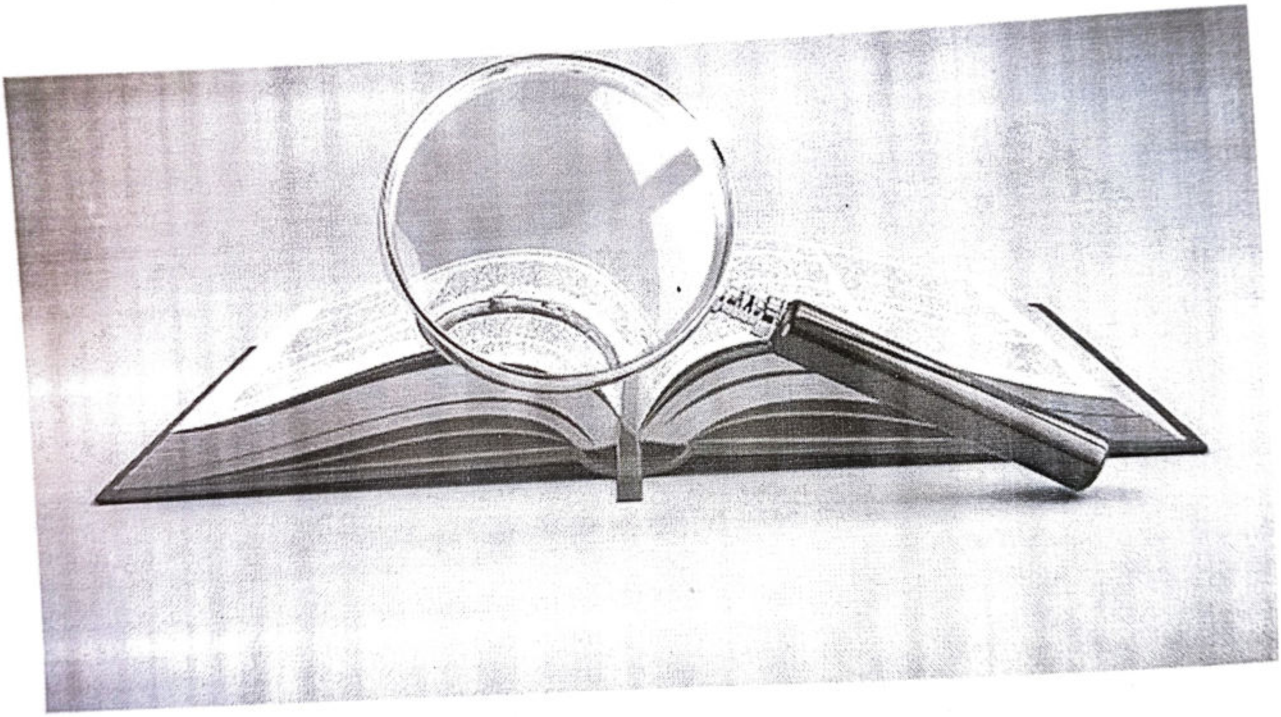

Prof. Digambar D. Wankhede

Digambar D. Wankhede
Asst.Professor
Smt.N.W.Kala Maha. Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठाच्या नव्या NEP २०२० च्या
पॅटर्ननुसार – जून २०२४ पासून सुरू होणाऱ्या
शैक्षणिक सत्राचे नव्या अभ्यासक्रमानुसार

प्राचीन भारतातील
जैन व बौद्ध धर्माचा इतिहास

: Authors :

डॉ. कविता तातेड
M.A. (History - Sociology), Ph.D.,
इतिहास विभाग प्रमुख,
लोकनायक बापूजी अणे महिला महाविद्यालय
यवतमाळ

डॉ. सिद्धार्थ जाधव
M.A. (History) SET, Ph.D., D. Lit.
इतिहास विभाग प्रमुख,
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय
यवतमाळ

Prof. Dr. Siddharth B.Jadhav
H.O.D.
Dept. Of History
Smt. Nankibai Wadhawani
College Yavatmal (M.S.)

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

पिंपळापुरे ॲण्ड कं. पब्लिशर्स,
नागपूर.

ISBN : 978-81-978633-3-2

प्रकाशन क्रमांक : ६४७
पहिली आवृत्ती : ऑगस्ट २०२४

© लेखक

प्रकाशक :
मनोहर पिंपळापुरे, पिंपळापुरे ॲण्ड कं. पब्लिशर्स,
हिंदू मुलींचे शाळेजवळ, महाल, नागपूर – ४४० ०३२.

अक्षर जुळवणी :
प्रजय धोपटे, सुभेदार लेन, टिळक पुतळा, महाल, नागपूर.

मुद्रक :
साकोडे, प्रिंट सोल्यूशन, महाल, नागपूर.

मुखपृष्ठ :
जयंत गायकवाड, महाल, नागपूर.

वितरक :
पिंपळापुरे बुक डिस्ट्रीब्युटर्स,
२०६, राम मंदिर लेन, टिळक पुतळा, महाल, नागपूर – ४४० ०३२.
मोबा. : ९८८१४८९१७३, ९४२२१०५४७३

किंमत : ३०० रुपये

प्रस्तुत ग्रंथातील विचार व लेखण, कथन या विषयीची जबाबदारी संपूर्णपणे लेखकांची आहे. प्रकाशक या ग्रंथातील कोणत्याही विवेचनाकरिता जबाबदार नाही.

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठाच्या
नव्या शैक्षणिक धोरणानुसार – (NEP 2020)
शैक्षणिक सत्र २०२४–२५ चे
सुधारित अभ्यासक्रमानुसार – बी.ए. द्वितीय सेमिस्टरकरिता

Prof. Dr. Siddharth B.Jadhav
H.O.D.
Dept. Of History
Smt. Nankibai Wadhawani
College Yavatmal (M.S.)

भारताचा इतिहास

इ.स. ७०० ते १२००

History of India (700 A.D. – 1200 A.D.)

: Authors :

डॉ. कविता तातेड
M.A. (History - Sociology), Ph.D.,
इतिहास विभाग प्रमुख,
लोकनायक बापूजी अणे महिला महाविद्यालय
यवतमाळ

डॉ. सिद्धार्थ जाधव
M.A. (History) SET, Ph.D., D. Lit.
इतिहास विभाग प्रमुख,
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय
यवतमाळ

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

पिंपळापुरे अॅण्ड कं. पब्लिशर्स,

ISBN : 978-81-982723-5-5

प्रकाशन क्रमांक : ६६६
पहिली आवृत्ती : नोव्हेंबर २०२४
© लेखक.

प्रकाशक :
मनोहर पिंपळापुरे, पिंपळापुरे अॅण्ड कं. पब्लिशर्स,
हिंदू मुलींचे शाळेजवळ, महाल, नागपूर – ४४० ०३२.

अक्षर जुळवणी :
प्रजय धोपटे, सुभेदार लेन, टिळक पुतळा, महाल, नागपूर.

मुद्रक :
साकोडे, प्रिंट सोल्यूशन, महाल, नागपूर.

मुखपृष्ठ :
जयंत गायकवाड, महाल, नागपूर.

वितरक :
पिंपळापुरे बुक डिस्ट्रीब्युटर्स,
२०६, राम मंदिर लेन, टिळक पुतळा, महाल, नागपूर – ४४० ०३२.
मोबा. : ९८८१४८९१७३, ९४२२१०५४७३

किंमत : ५५० रुपये

प्रस्तुत ग्रंथातील विचार, लेखन, कथन या संबंधीची सर्व जबाबदारी संपूर्णपणे लेखकाची आहे. प्रकाशक या ग्रंथातील कोणत्याही मजकुराकरीता जबाबदार नाही.

अर्वाचीन भारताचा इतिहास
(1757-1947)

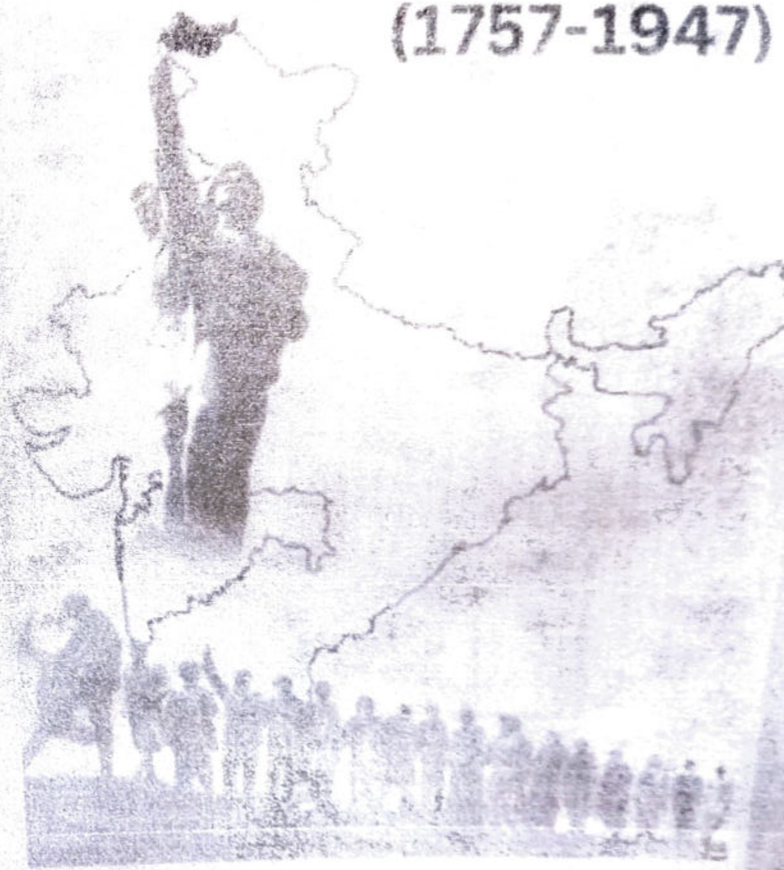

प्रा. डॉ. सिद्धार्थ जाधव

अर्वाचीन भारताचा इतिहास (१७५७-१९४७) प्रा. डॉ. सिद्धार्थ जाधव

इतिहास विभाग प्रमुख,
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी
कला महाविद्यालय, यवतमाळ

ISBN- 978-81-19678-58-7

9 788119 678587

WORLD
BOOK
PUBLICATIONS

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ज्ञान पुष्प

संपादक

प्रा. डॉ. संजय बा. राचलवार

वर्ल्ड बुक पब्लिकेशंस,
ए/21-22 आवास विकास हंसपुरम, नौबस्ता, कानपुर - 208 021

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

प्रकरण १६ वे

हिंदी को रोजगार से जोडने की वैश्विक चुनौतियां

प्रा. डॉ. सुरेखा प्रे. मंत्री
हिंदी विभाग प्रमुख,
श्रीमती नानकीबाई वाधवानी महा.
यवतमाल

आज का युग शिक्षा और सत्ता का है। इसमें हम देखते है, कि आज का युग शिक्षा और सत्ता का है। इसमें हम देखते है, कि जागरूकता का अभाव पाया गया है। यह कहना उचित होगा कि– "जब उचित शिक्षा का अभाव रहेगा तो जागरूकता कैसे आएगी और समय ऐसा ही निकल जाऐगा।" जीवन के प्राचीन पुरूषार्थ धर्म, अर्थ, काम और मोक्ष की तरह आधुनिक जीवन की सफलता के भी चार सोपान है– शिक्षा, संगठन, संघर्ष और उपलब्धि। शिक्षा से मनुष्य जहाँ एक जीवंत संसाधन के रूप में विकसित होता है वही संगठन उसे सामाजिक सरोकारों से जोडता हैं। यदि कोई अपने कार्य और विचारों से समाज के कुछ ही लोगों को प्रभावित कर लेता तो वैसे कार्य और विचार भी संगठन का कार्य कर देते है। अन्याय के प्रतिकार के लिए संघर्ष का काम चलता रहता है। संघर्ष में साहस, धैर्य, उत्साह, लगन और त्याग की जरूरत पडती है। पुरूषार्थियों की उपलब्धियां सामाजिक होती है। निजी तौर पर वह प्रायः फकीर ही बने रहते है। लेकिन उनका ज्ञानवान होकर लोगों के बीच दिया जलाना देश हित में सर्वोच्च कार्य माना जा सकता है, जो कि सारी चीजे उचित शिक्षा से ही संभव है। जब रोजगारान्मुखी शिक्षा से लोग ओत–प्रोत होने लग जाएगे तो भारतीय समाज की सबसे बडी विडबंना रूपी भूख, अशिक्षा और बेरोजगारी जैसे चीज गैर सांप्रदायिक होते हुए दूर भगा दिया जाएगा।

हिंदी में आज कई तरह से रोजगार के मौके सामने आए हैं। सभी सरकारी अधिकारियों को दफतरों में अंग्रेजी के साथ–साथ हिंदी का उपयोग अनिवार्य बनाया गया है। आदेश, नियम, अधिसूचना, प्रतिवेदन, प्रेस–विज्ञप्ति,

Sulekha
Lecturer
Smt. N.W.K.M.Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

 ISBN - 978-81-19678-40-2

प्रकरण ९	भारतातील राजकीय परिस्थिती आणि त्यामधील मतदार राजाचे वर्तन डॉ अनिल विजयराव देशमुख,	६५ – ७०
प्रकरण १०	भारतीय निवडणुकांमधील धनशक्तीचा प्रभाव : निवडणूक आयोगाची भूमिका आणि आव्हाने डॉ. सचिन एस. जयस्वाल	७१ – ७८
प्रकरण ११	विषेश आर्थिक क्षेत्र: नागपूर येथील मिहान प्रकल्पाच्या संदर्भात आर्थिक अध्ययन प्रा. अजय व्ही. तगलपल्लेवार	७९ – ८६
प्रकरण १२	महाराष्ट्रातील कृषी प्रक्रिया उद्योग आणि रोजगार संधी डॉ. राजू घनश्याम श्रीरामे	८७ – ९४
प्रकरण १३	भारतातील सामाजिक चळवळीचे समाजशास्त्रीय दृष्टीने विश्लेषण डॉ. होमराज तारासिंग राठोड	९५ – ९९
प्रकरण १४	डिजीटल पेमेंटचे बदलते स्वरुप व प्रकार प्रा. डॉ. विष्णू पांडुरंग कुटे	१००–१०४
प्रकरण १५	महिला सबलीकरण डॉ.राहुल गुलाबराव गोंडाणे	१०५–११२
प्रकरण १६	हिंदी को रोजगार से जोडने की वैश्विक चुनौतियां प्रा. डॉ. सुरेखा प्रे. मंत्री	११३–१२२
प्रकरण १७	हिंदी में रोजगार के अवसर : पत्रकारिता के विशेष संबंध में प्रा. डॉ. सरिता सिंधी	१२३–१२६

Surekha
Lecturer
Smt. N.W.K.M.Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

NEP 2020

वित्तीय साक्षरता
Financial Literacy

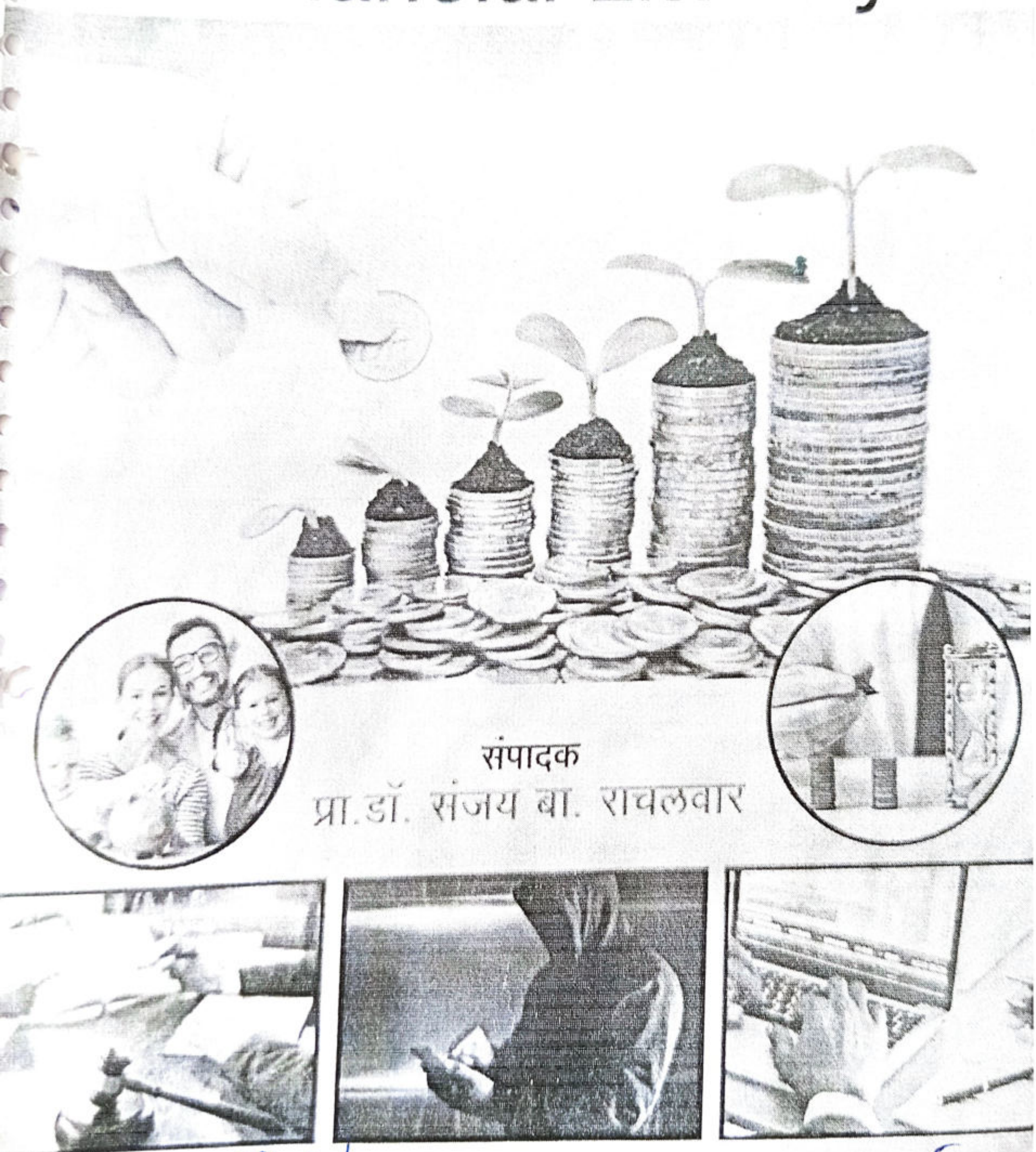

संपादक

प्रा.डॉ. संजय बा. राचलवार

Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala

अनुक्रमणिका

प्रकरण १ ले आर्थिक साक्षरता : अर्थ व घटक १ ते ८
(Financial Literacy: Meaning & Components)
प्रा. डॉ. संजय बा. राचलवार, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय, यवतमाळ

प्रकरण २ रे आर्थिक शिस्त व आर्थिक सक्षमता ९ ते १८
(Financial Discipline & Financial Competency)
प्रा. अजय व्ही. तगलपल्लेवार, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
इंदिरा महाविद्यालय कळंब, जि. यवतमाळ

प्रकरण ३ रे आर्थिक क्षमतेचे मूल्यांकन १९ ते २५
(Assessment of Financial Capability)
डॉ. उषा एन. पाटील, प्राध्यापक आणि अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
जी. एस. गावंडे कॉलेज, उमरखेड

प्रकरण ४ थे कौटुंबिक आर्थिक सामाजिकीकरण २६ ते ३०
(Concept of Family Financial Socialization)
प्रा. डॉ. विष्णू पांडुरंग कुटे, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख,
नेहरू महाविद्यालय, नेरपरसोपंत , जि. यवतमाळ

प्रकरण ५ वे पालकांची आर्थिक सामाजिकीकरणातील भूमिका ३१ ते ३७
(Role of Parents in Financial Socialisation)
प्रा. सतीश हरिदास मेश्राम

प्रकरण ६ वे आर्थिक क्षमतांच्या कौटुंबिक आर्थिक सामाजिकीकरणाचे महत्त्व ३८ ते ४२
(Significance of Family Financial Socialisation of Financial Capabilities)
डॉ. दीपक भास्करराव कुटे, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
कला व वाणिज्य महाविद्यालय, बोरी अरब

प्रकरण ७ वे ग्राहक संरक्षण कायद्याचे सिंहावलोकन ४३ ते ४८
(Overview of consumer protection laws)
प्रा. डॉ. गजानन आश्रुजी रहाटे, अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

प्रकरण १ ले

आर्थिक साक्षरता : अर्थ व घटक

(Financial Literacy: Meaning & Components)

आर्थिक साक्षरता म्हणजे काय? :

आर्थिक संकल्पनांची माहिती व त्या माहितीचा वापर करण्याची क्षमता तसेच निर्णय घेण्यासाठी आणि समस्या सोडवण्यासाठी आर्थिक तर्क वापरण्याची क्षमता म्हणजे आर्थिक साक्षरता होय. व्यक्तींना त्यांच्या स्वत:च्या आर्थिक कल्याणाबाबत तसेच त्यांच्या समुदायाच्या कल्याण होण्याच्या दृष्टीने फायदेशीर निर्णय घेण्यासाठी ही आर्थिक साक्षरता आवश्यक आहे. यात अर्थव्यवस्था कशी कार्य करते, त्याचा व्यक्ती, व्यवसाय आणि सरकारांवर कसा परिणाम होतो, उत्पन्न, खर्चाचे मोजमाप त्यांचे फायदे इत्यादींची गणना आणि तुलना करणे, आर्थिक प्रवृत्ती ओळखण्यात आणि अंदाज बांधण्यास सक्षम असणे, वैयक्तिक वित्त आणि अंदाजपत्रक कसे व्यवस्थापित करावे, आर्थिक डेटाचे संशोधन आणि मूल्यांकन कसे करावे, आर्थिक समस्या आणि त्यांचा समाजावर होणारा परिणाम याची जाणीव असणे, पैसा, बाजार, व्याजाचे दर, महागाईचा दर आणि आर्थिक धोरणांची भूमिका समजून घेणे, बचत, विमा, शेअर मार्केट, म्युच्युअल फंड, विविध आर्थिक प्रणाली आणि त्यांचे परिणाम समजून घेणे, व्यक्ती, व्यवसाय आणि सरकार अर्थव्यवस्थेशी कसा संवाद साधतात इत्यादी अनेक आर्थिक बाबींचा समावेश यात होत असून यासंबंधी कोणत्या घटकांची व्यक्तीला किती माहिती आहे यावर आर्थिक साक्षरतेचे स्वरूप अवलंबून आहे. सतत बदलणाऱ्या आर्थिक वातावरणात फायदेशीर निर्णय घेण्यासाठी हे एक महत्त्वाचे साधन आहे.

थोडक्यात "आपल्या भौतिक कल्याणावर परिणाम करणाऱ्या आर्थिक परिस्थितींबद्दल लिहिण्याची आणि वाचण्याची तसेच आपल्या आर्थिक वातावरणाला आकार देणाऱ्या घटना समजून घेण्याची, चर्चा करण्याची आणि प्रतिसाद देण्याची आपली क्षमता म्हणजे आर्थिक साक्षरता होय."

"अगदी सोप्या शब्दात सांगावयाचे झाल्यास आपल्या उत्पन्नाचा आणि खर्चाचा मेळ घालून योग्य ठिकाणी गुंतवणूक करणे आणि कुवतीनुसार जोखीम घेऊन चांगला परतावा मिळवण्याचा प्रयत्न जो व्यक्ती करतो तो आर्थिक साक्षर होय".

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wachwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ISBN - 978-81-19678-50-1

Chapter 4

The Women Voices in Novels of Nadeem Aslam

Prof. Digambar .D. Wankhede
Dept. of English
Smt. Nankibai WAdhwani
Kala Mahavidyalaya,
Yavatmal

Nadeem Aslam advocates the women's rights and identities through female characters. He speaks about women's struggle for liberty and identity, their own emancipating love and opens up a new culture for the future. His novels exclusively deal with the condition of women who fall victim to male dominated and patriarchal societal systems and suffer from various calamities such as honour killing, sexual harassment, gender discrimination and forced marriage. His female characters are active and do not bear male oppressive environment. They seek to emancipate themselves through struggle, education and hard work and long for equality and identity in Muslim Society. They revolt against social, cultural, religion, God and injustice in order to get equality and justice. His female characters such as Qatrina (The Wasted Vigil) and Sophia (The Golden Legend) challenge gender politics and they work as intellectuals and non- believers. Naheed, as a young widow struggles to realize herself despite the oppressive social and religious norms. She rejects Sharif Sharif statement about remarriage and takes refuse in Rohan's house, the small house space where she feels more liberated from societal impositions on education. She criticises inferior positions given to women in everyday

Digambar D. Wankhede
Asst.Professor
Smt.N.W.Kala Maha. Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal

 ISBN - 978-81-19678-50-1

individual freedom, and identity, and they set an example of empowerment for women in the future.

Bibliography

- Aslam, Nadeem. (2005). Maps for lost Lovers. Faber and Faber.
- Amer, Miquel Pomar. "Kaukab in Maps for Lost Lovers by Nadeem Aslam: Representing and Subverting the Unspeakability of the Subaltern". ES. Revista de Filologia Inglesia .33 (2012): 253-70 Googlescholar. Web. 18 September 2014.
- Ameri, Firouzeh. "Veiled Experiences: Re-writing Women's Identities and Experiences in Contemporary Muslim Fiction in English". Diss. Murdoch University, 2012.Web. 20 Jan 2014.
- Badran, M. (2009) Feminism in Islam: Secular and Religious Convergences. England: One world Publications.
- Baskaran, G. and Kathiresan, B. (2008) 'The Feminist Study of Poems of Imtiaz Dharker'. In: Kalamni, N. (eds.) The Fusing Horizons: Critical Essays in Indian writing in English. New Delhi: Sarup and Sons, pp.28-35.

Digambar D. Wankhede
Asst.Professor
Smt.N.W.Kala ... Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

Volume A

Sant Gadge Baba Amravati University,

Dr. Ambedkar Studies Centre,

Dept. of Dr. Babasaheb Ambedkar Thoughts &
Dept. of History, Narayanrao Rana Mahavidyalaya, Badnera

The 75-year Journey of the Indian Constitution : The Challenges

Editors

Dr. Avinash Asanare
Registrar,
Sant Gadge Baba Amravati
University, Amravati.

Dr. Santosh Bansod
Co-ordinator, Dr. Ambedkar Studies Centre,
S.G.B.A.U, Amravati &
Hod, History,
Narayanrao Rana Mahavidyalaya, Badnera

Digambar D. Wankhede
Asst.Professor
Smt.N.W.Kala Maha. Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ISBN 978-93-95494-92-2

The 75-Year Journey of the Indian Constitution : The Challenges

Editors

- Dr. Avinash Asanare
- Dr. Santosh Bansod

- *First Published*, – 15th **February, – 2025.**

© Editor & Publisher

- **Published by**

Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

Camp Area, Near Tapovan Gate, Amravati, Maharashtra, 444602.

- **Printed by**

Aadhar Publications.

- **Notice**

The editor, publisher, owner, printer will not be responsible for the articles published in this issue. The articles published in this issue are the personal views of the authors.

- **Price** : 700/-

- **ISBN - 978-93-95494-92-2**

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

Digambar D. Wankhede
Asst.Professor
Smt.N.W.Kala Maha. Yavatmal

ISBN 978-93-95493-92-2

INDEX

No.	Title of the Paper / Authors' Name	Page No.
1	The Indian Constitution Safeguards of Fundamental rights. Prof. Rahul P.Ghuge	1
2	Social change due to constitution… Alka Manohar Tayade, Dr.Sandip B.Dongare	4
3	The Impact of Social Media on Indian Democracy: Opportunities and Challenges Dr. Namdeo Dhale, Jyoti S. Telang	7
4	The Indian Constitution: The Pillar of Democracy and Social Justice Dr. K.A.Dongre, Dr. Santosh Bansod, Mr. Ansh A. Wasnik	11
5	The Speeches of Dr. BabasahebAmbedkar in the Constituent Assembly: Shaping the Indian Constitution Dr. K.A.Dongre, Dr. Santosh Bansod, Dr. S.M.Harle	14
6	A study of dr. B.r. Ambedkar's speech in the constituent assembly on 25th november 1949 Dr. Manoj Pandurang Sahare	17
7	Equality, Liberty,Fraternity &Justice are Pillars of Democracy: Dr.Ambedkar'sVision Prof.Tapovin Namdeorao Patil	20
8	" Cast& Untouchability inIndia overview on Dr. B. R. Ambedkar." Dr. KamalkishorB. Ingole.	23
9	The Significance of the Doctrine of Basic Principles of the Indian Constitution Dr. PrasannaPrakash Bagde	26
10	The role of Indian constitution for revolutionary social changes in the Society Dr. D. R. Khanderao	30
11	Atmanirbhar Bharat and the Indian Constitution: Concept, Challenges, and Reality Dr. Yashwant V. Harne	33
12	The Role Of Fundamental Rights And Directive Principles Of State Policy Of Indian Constitution In Promoting Communal Harmony Mr. Arshad Aiyub Khan	36
13	Contribution of Constitution in Development of Modern India Dr. Ravindra B Tembhurne,	41
14	Constitution of Indian and Its Today's Challenges Dr. R. J. Gajbe, Mr. A. R. Yenkar, Mr. N. R. Bundile	43
15	Fundamental rights and duties of the Indian Citizen Enriched in the Indian Constitution Dr. Sudhakar Bandu Manwar	47
16	Role Of The Indian Constitution In Social Transformation In India Smt. Pallavi M. Bhola	50
17	Protection Of Women Under Indian Constitution And Its Relevance Today Dr. Sushant D. Chimne	53
18	Provisions for women in the Indian Constitution and their relevance Dr. Punam Vivek Rane	57
19	Research Topic: Indian Cnstitution And Social Reforms Mrs. Rina Bhushan Deulkar,Dr. Santosh Bansod	61
20	Indian Democracy& Social Media Dr. Nikita T Gawande	65
21	"Judiciary in Indian Constitution Anand Patil , Dr. Pranay Malviya	70
22	The role of Fundamental Rights in Indian Constitution Prof. Digambar D. Wankhede	74

Digambar D. Wankhede
Asst.Professor
Smt.N.W.Ka... Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ISBN- 978-93-95494-92-2

The role of Fundamental Rights in Indian Constitution

Prof. Digambar D. Wankhede
Dept. of English Smt. Nankibai Wadhwani Kala Mahavidyalaya Yavatmal
Cell No -7709802415 Email-wankhede.digambar@gmail.com

Introduction

Articles 12-35 of Indian Constitution deal with Fundamental Rights. These human rights are conferred upon the citizens of India for the Constitution tells that these rights are inviolable. Right to Life, Right to Dignity, Right to Education etc. all come under one of the six main fundamental rights. Constitutional guarantees for the human rights of our people were one of the persistent demands of our leaders throughout the freedom struggle. By the year 1949, when the Constituent Assembly had completed the drafting of the Fundamental Rights Chapter, it had before it the Universal Declaration of Human Rights, 1948.

Fundamental rights are the basic human rights enshrined in the Constitution of India which are guaranteed to all citizens. They are applied without discrimination on the basis of race, religion, gender, etc. Significantly, fundamental rights are enforceable by the courts, subject to certain conditions.

Why are they called Fundamental Rights?

These rights are called fundamental rights because of two reasons:

They are enshrined in the Constitution which guarantees them

They are justiciable (enforceable by courts). In case of a violation, a person can approach a court of law.

List of Fundamental Rights There are six fundamental rights of Indian Constitution along with the constitutional articles related to them are mentioned below:

1. Right to Equality (Article 14-18)
2. Right to Freedom (Article 19-22)
3. Right against Exploitation (Article 23-24)
4. Right to Freedom of Religion (Article 25-28)
5. Cultural and Educational Rights (Article 29-30)
6. Right to Constitutional Remedies (Article 32)

Introduction to Six Fundamental Rights (Articles 12 to 35)

Under this section, we list the fundamental rights in India and briefly describe each of them.

1. Right to Equality (Articles 14 – 18) Right to equality guarantees equal rights for everyone, irrespective of religion, gender, caste, race or place of birth. It ensures equal employment opportunities in the government and insures against discrimination by the State in matters of employment on the basis of caste, religion, etc. This right also includes the abolition of titles as well as untouchability.

2. Right to Freedom (Articles 19 – 22) Freedom is one of the most important ideals cherished by any democratic society. The Indian Constitution guarantees freedom to citizens. The freedom right includes many rights such as: • Freedom of speech • Freedom of expression • Freedom of assembly without arms • Freedom of association • Freedom to practise any profession • Freedom to reside in any part of the country.

Some of these rights are subject to certain conditions of state security, public morality and decency and friendly relations with foreign countries. This means that the State has the right to impose reasonable restrictions on them.

3. Right against Exploitation (Articles 23 – 24) This right implies the prohibition of traffic in human beings, beggar, and other forms of forced labour. It also implies the prohibition of children in factories, etc. The Constitution prohibits the employment of children under 14 years in hazardous conditions.

4. Right to Freedom of Religion (Articles 25 – 28) This indicates the secular nature of Indian polity. There is equal respect given to all religions. There is freedom of conscience, profession, practice and propagation of religion. The State has no official religion. Every person has the right to freely practice his or her faith, establish and maintain religious and charitable institutions.

Digambar D. Wankhede
Asst.Professor
Smt.N.W.Kala Maha. Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

Dr. Sougand Akbarian [illegible]

Dr. Ganesh Ramdas Khanderao [illegible]

Dr. Manoj Namdeorao Bhagat [illegible]

Dr. Gautam Satdive [illegible]

Literary Imagination with Eco-Criticism: Environmental Concerns in English Literature

Literary Imagination with Eco-Criticism:

Environmental Concerns in English Literature

Dr. Sougand Akbarian | Dr. Ganesh R. Khanderao | Dr. Manoj N. Bhagat | Dr. Gautam C. Satdive

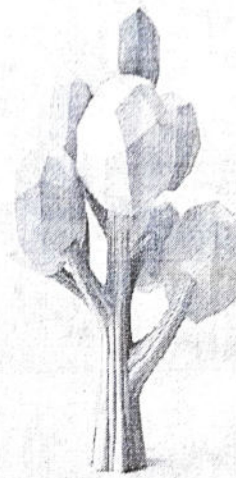

Nilesh D. Autkar

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

16.	Eco-Spirituality In Sarah Joseph's Gift In Green	Dr. Pritee D. Thakare	89
17.	Eco-Criticism In Keki Daruwalla's Poem 'Boat Ride Along The Ganga'	Dr. Sachin Narwade	93
18.	Eco-Spirituality: A New Paradigm For Environmental Consciousness	Dr. Priyamvada Dinesh Bhat	99
19.	Environmental Consciousness And Concern In Rohinton Mistry's A Fine Balance	Dr. Rajesh S Gore	105
20.	Role Of Education In Developing Environmental Awareness	Dr. Archana P. Vaidya	109
21.	Nature As Refuge And Mirror: Eco-Critical Themes In Fire On The Mountain By Anita Desai	Dr. A. Vasanthi	115
22.	Colonial Echoes In The Hungry Tide: Environmental Exploitation As A Legacy In The Sundarbans	Dr. Vaibhao B. Pimpale	121
23.	Environmental Justice Literature: A Desperate Emergence To Avert Broken Psychology	Dr. Sugandha Agnihotri	127
24.	Bath As An Eco-Social Symbol In Henrik Ibsen's An Enemy Of The People	Dr. Pravinkumar Namdeo Rathod	133
25.	Ecocriticism In The Works Of Indira Goswami	Dr. Harish Subhash Ghodekar	139
26.	Environmental Concern In The Prescribed English Textbooks Of Amravati University: A Critical Study	Dr. Rajendra M. Shambharkar	143
27.	Coleridge's Kubla Khan, Wordsworth's Daffodils, And Shelley's Ode To The West Wind Manifest An Ecocriticism Approach	Dr. Rajesh Anandrao Ade	149
28.	Revelation Of God Through Nature: An Eco Critical Study Of Yann Martel's Life Of Pi	Dr. Vinothini M & Dr. Benzigar M	155
29.	Eco Poetry: A Study Of Environmental Concerns In Ramanujan's Ecology	Dr. Vishwas Damodhar	159
30.	Eco-Critical Study Of Babarao Musale's Select Short Stories	Dr. Dipak Ulemale	163
31.	Pastoral Approach In The Poems Of Robert Herrick	Miss. Priyanka Basaveshwar Ruikar	167
32.	Fragments Of The Self: A Study Of Coetzee's In The Heart Of The Country	Dr. Nilesh D. Autkar	171

Nilesh D. Autkar

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

32

FRAGMENTS OF THE SELF: A STUDY OF COETZEE'S IN THE HEART OF THE COUNTRY

Dr. Nilesh D. Autkar

Associate Professor, Dept. of English

Smt. Nankibai Wadhwani Kala Mahavidyalaya,

Yavatmal

Abstract:

J.M. Coetzee's In the Heart of the Country explores the fractured nature of selfhood, language, and power through Magda, a disillusioned colonial daughter struggling against the constraints of South African pastoral life. Her fragmented narrative reflects a deeper existential crisis, exposing the limitations of language in articulating identity and resisting oppressive hierarchies. Through metafictional techniques and a "middle voice" that resists both active and passive agency, Coetzee critiques colonial discourse, exposing the limitations of language in mediating identity and power. Magda's interior monologue reflects the failure of reciprocal communication in a divided society, highlighting the entrapment of both the colonizer and the colonized within a dysfunctional master-slave dynamic. By rejecting realism and engaging with poststructuralist and feminist perspectives, Coetzee deconstructs the colonial pastoral genre, presenting a literature of displacement that embodies the paradox of self-representation and marginality.

The topic of selfhood and its relationship to language is explored forcefully throughout Coetzee's works. By being critically aware of his "writing self," which is continuously being questioned and suspected, Coetzee aims to draw attention to his crisis of authority and marginality. Magda embodies Coetzee's critique of selfhood as a fragmented and destabilized construct, shaped by the constraints of language and colonial history. Her identity is not rooted in the rationalist traditions of Western Enlightenment but is instead marked by displacement and isolation. As a white colonial daughter, Magda struggles to assert her existence, clinging to the act of writing as a desperate attempt to resist oblivion. She portrays herself as "a solitary woman bound to the pages of a sealed diary," caught between a restless consciousness and the fear of historical erasure. Trapped within an oppressive environment, she descends into a fractured interior monologue that mirrors her psychological disintegration. The nonlinear, numbered sections of her narrative reveal her alienation, as her words fail to bridge the gulf between self and other. Instead, her discourse becomes an echo chamber of unresolved thoughts and neurotic fantasies, underscoring her inability to construct a coherent reality without external validation.

Magda's monologue functions as a metafictional critique of colonial pastoral realism in South Africa, as well as the tradition of the liberal Romantic novel of solitude, reminiscent of Olive Schreiner's work. Coetzee challenges the conventions of realism, rejecting the notion that a straightforward depiction of colonial and apartheid oppression can encapsulate the complexities of South African history. Instead, his writing becomes a self-reflexive examination of narrative, revealing what he calls "the anguish of writing devoid of conviction, stripped of desire" (1992: 19).

In In the Heart of the Country, Magda's fragmented voice becomes a site of struggle,

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

3. Benveniste, Emile, "La Nature des pronoms". Problemes de linguistique generale. Paris: Gallimard, 1966.

4. Buber, Martin. I and Thou. Trans. R.G. Smith. Edinburgh: Clark, 1959.

5. Coetzee, J.M. In the Heart of the Country. New York: Vintage, 1999.

6. Coetzee, J.M. White Writing: On the Culture of Letters in South Africa. New Haven: Yale UP, 1988.

7. Coetzee, J.M. Doubling the Point: Essays and Interviews. Ed. David Attwell. Cambridge: Harvard UP, 1992.

8. Coetzee, J.M. Giving Offence: Essays on Censorship. Chicago: U of Chicago Press. 1996.

9. Coetzee, J.M. "Speaking: J. M. Coetzee." Interview. Stephen Watson. Speak 1.3 (1978): 23-24.

10. Culler, J. The Pursuit of Signs: Semiotics, Literature, Deconstruction. London: Routledge, 1981.

Nilesh D. Autkar

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal

ज्ञान गंगा

संपादक

प्रा. डॉ. संजय बा. राचलवार

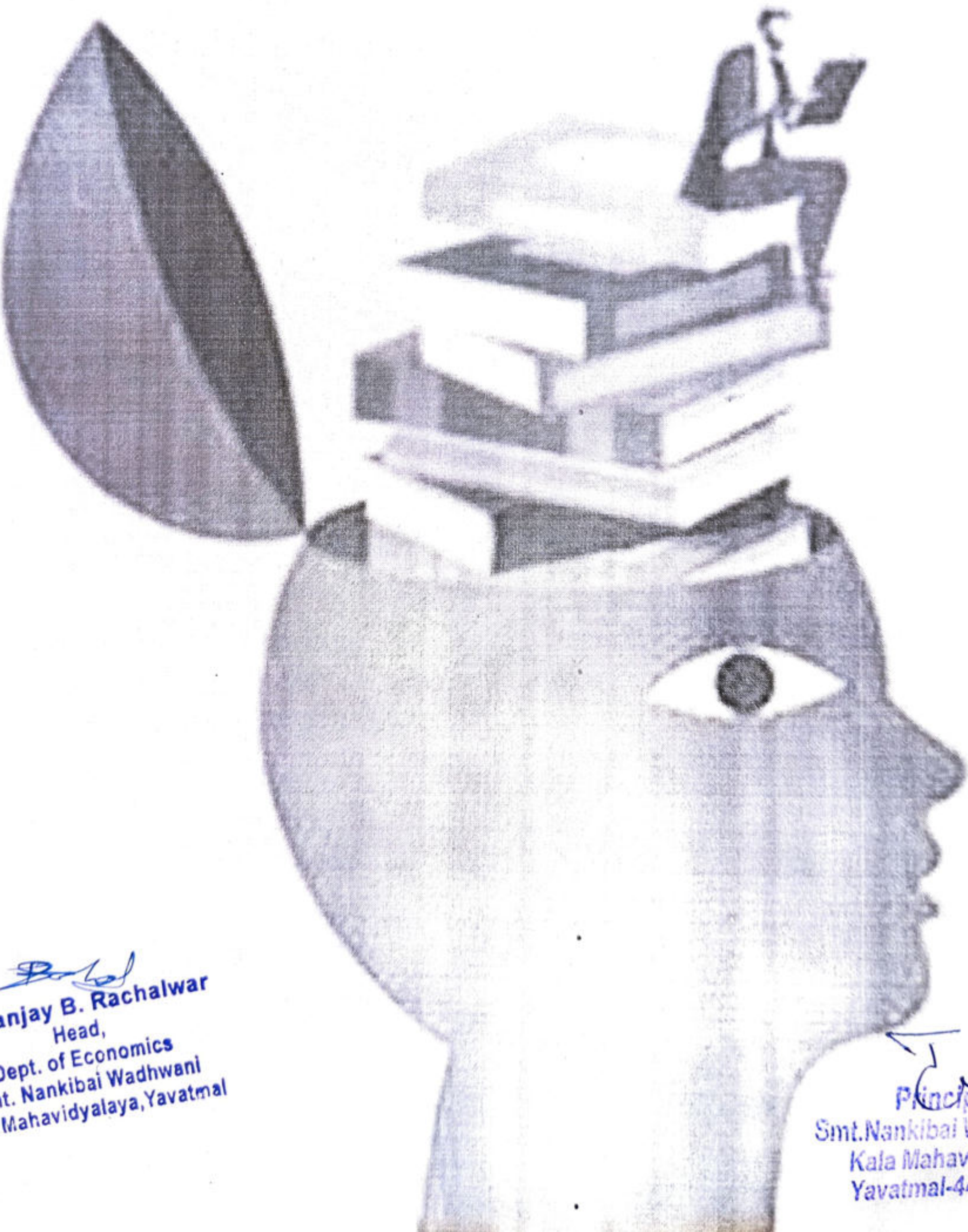

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ISBN - 978-81-19678-75-4

ज्ञान गंगा

:संपादक:
प्रा. डॉ. संजय बा. राचलवार
एम. ए. (अर्थशास्त्र), एम. फिल., पिएच. डी.
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय,
यवतमाळ.

WORLD BOOK PUBLICATIONS
वर्ल्ड बुक पब्लिकेशंस,
ए/21-22 आवास विकास हंसपूरम्, नौबस्ता, कानपूर - 208 021

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ISBN - 978-81-19678-75-4

अनुक्रमणिका

प्रकरण १	महाराष्ट्र राज्यातील गर्भवती महिलांचे आरोग्य आणि पोषणासाठी सुरू करण्यात आलेल्या योजनेचा आढावा प्रा. डॉ. विजय दरवडे	०१ – ०७
प्रकरण २	महाराष्ट्रातील महिला व बाल विकास योजनांचा आढावा प्रा. डॉ. मदन जी. प्रधान	०८ – १६
प्रकरण ३	अजिंक्य दुर्ग – देवगिरी प्रा. डॉ. श्रीकांत म. सोनटक्के	१७ – २४
प्रकरण ४	राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (**NEP 2020**): संधी आणि आव्हाने प्रा. डॉ. संदिप मनोहरराव खानझोडे	२५ – ३४
प्रकरण ५	उच्च शिक्षणात स्वायत्तता: **NEP 2020** च्या संस्थात्मक प्रशासन मॉडेलचे विश्लेषण प्रा. डॉ. किशोर ना. तायडे	३५ – ४४
प्रकरण ६	विमुक्त जमाती – पारधी समाज प्रा. वसंता सिताराम वंजारी	४५ – ५३
प्रकरण ७	प्रबंध गायन प्रा. डॉ निखिलेश नलोडे	५४ – ५८
प्रकरण ८	हरित अर्थव्यवस्था: संधी, आव्हाने आणि धोरणात्मक दृष्टिकोन प्रा. डॉ. संदीप धरमसिंग चव्हाण	५९ – ७०

ISBN - 978-81-19678-75-4

प्रकरण ७ वे

प्रबंध गायन

प्रा. डॉ. निखिलेश ज्ञा. नलोडे,
संगीत विभाग,
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी
कला महाविद्यालय, यवतमाळ.

प्रबंध हा एक प्रकारचा प्राचीन गीतप्रकारच होता जो स्वरबद्ध असे. गीतप्रकार पाहण्यापूर्वी आपल्याला गीताचा अर्थ समजावून घ्यायला हवा. ख्याल गायनापूर्वी धृपद धमार गायन आणि त्याहीपूर्वी साधरणतः तेराव्या शतकापूर्वी प्रबंध गायन अस्तित्वात होते. प्रबंध म्हणजे बांधलेला बंदिस्त नियमानुसार सुविहित व्यवस्थापन अर्थात स्वरतालबध्द बंदिस्त रचना म्हणजे प्रबंध अशी ठळकमानाने व्याख्या करता येइल. प्राचीन प्रबंध हा शब्द आपणास मागील इतिहासाकडे वळवितो. धृपद, धमार ही गायनशैली प्रचारात येण्यापूर्वी हा गीतप्रकार राग–गायनात प्रचारात होता.

प्रबंध याचा अर्थ स्वरतालयुक्त रचना असा मानला जातो. निरनिराळ्या चिजांच्या बंदीशी म्हणजे प्रबंधच. हा गीत–प्रकार आज पूर्णपणे लुप्त झाला असल्याने, त्याचे एखादे उदाहरण देणेसुध्दा शक्य नाही.

'प्रबंध्यते इति प्रबंधः' शास्त्र नियमानुसार बांधलेल्या रचना म्हणजे प्रबंध आणि नियमानुसार केलेले बांधीव गायन म्हणजे प्रबंधगायन होय. हल्लीच्या ख्याल चीजा रचनांना प्रबंध रखना म्हणता येइल. उपशास्त्रीय संगीतात मोडणाऱ्या नाट्यगीतात राग प्रबंधाबरोबरच रुपक, एकताल, झपताल, वगैरे ताल मध्य लयीच्या अंगाने आलेले आहेत. याशिवाय लोकसंगीतातून विकसित झालेल्या कजरी, चौती, झूला, दादरा, होरी गीतप्रकारांत दादरा, केरवा, धुमाळी इ. तर विशुध्द लोकगीतात खेमटा, धुमाळी, दादरा, केरवा, चाचर असे ताल येतात. यावरुन असे म्हणता येई, की शास्त्रीय उपशास्त्रीय वा सुगम

 ISBN - 978-81-19678-75-4

१. सूड ह्या प्रकारातील रचना पूर्वापार असत आणि त्या पूर्णतः नियमानुसार च शास्त्रानुसार गायिल्या जातात. (उदा. धृपद व धमार)

२. आलिक्रम ह्यातील रचना अंशतः पूर्वापार संबंधित व अंशतः मुक्त स्वरूपाच्या असत. (उदा. ख्याल व बंदिशी)

३. विप्रकीर्ण–ह्या प्रकारातील गीतरचना मुळीच पूर्वापार संबंधित नाहीत. म्हणजेच ह्यातील रचनांना नियमांचे बंधन नसून त्या पूर्णपणे स्वतंत्र रूपाने गायिल्या जातात. (उदा. टप्पा ठुमरी)

मतंगाच्या बृहद्देशी ह्या ग्रंथात प्रबंधप्रकारांचा उल्लेख आहे तर पं. शारंगदेवांनी प्रबंधाचे त्त्ह्ल प्रकार सांगितले. संगीतरत्नाकर ह्या ग्रंथात प्रबंधाचे गुणदोषही वर्णन केले आहेत. एका नियमबद्ध व ठराविक पद्धतीनेच प्रबंधगान होत असे. त्यात गायकाच्या कल्पकतेला वाव नसे. त्यामुळे तोचतोचपणा व नावीन्याचा लवलेशही नसल्याने काळाच्या ओघात प्रबंधगान संपुष्टात आले.

सन्दर्भ ग्रंथः

१) संगीतशास्त्र परिचय – प्रा. मोहना मार्डीकर पृ. ६९

२) हिदुस्तानी संगीत पध्दती मूलतत्वे आणि सिध्दांत डॉ. बाळ पुरोहीत पृ. ११३

३) संगीत विशारद – वसंत पृ.२२८.

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ISBN - 978-81-19678-75-4

प्रकरण ९	विदर्भातील नागपूर जिल्ह्यातील औद्योगिक विकास प्रा. डॉ. सुनील प्रभाकर घुगल	७२ – ७९
प्रकरण १०	औद्योगिक क्षेत्रामध्ये स्वयंरोजगाराबाबत संगीताची भूमिका प्रा. वंदना मारोतराव इंगोले	८० – ८६
प्रकरण ११	वऱ्हाडातील वस्त्रे, वेशभुषा, आभुषणे व सौंदर्यप्रसाधने (मध्ययुगीन कालखंड) प्रा. डॉ. ज्ञानेश्वर वारंगे	८७ – ९५
प्रकरण १२	संगीत से ध्यान–योग प्रा. डॉ. सचिन सुरेशराव बंडगर	९६ – ९८
प्रकरण १३	संगीत में प्रदूषण प्रा. डॉ. प्रशांत झि. बागडे	९९ – १०४

Ingole
प्रा. वंदना इंगोले

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

ISBN - 978-81-19678-75-4

प्रकरण १० वे

औद्योगिक क्षेत्रामध्ये स्वयंरोजगाराबाबत संगीताची भूमिका

प्रा. वंदना मारोतराव इंगोले
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी
कला महाविद्यालय, यवतमाळ.

प्रस्तावना:

आजचे युग हे डिजीटलचे आहे तसेच माहीती तंत्रज्ञान, वैज्ञानिक आणि व्यवसायिक दृष्टिकोणावर आधारित आहे. औद्योगिक क्रांतीमुळे नवनविन तंत्रज्ञान, यांत्रिकीकरणाचे युग अवतरले तसेच इंटरनेटच्या सुविधांमुळे आज डिजीटलचं नविन जग आपणास बघावयास मिळते. माहीती तंत्रज्ञानाच्या सुविधा इंटरनेटच्या माध्यमातून मिळाल्याने त्याचा संबंध उद्योगाशी जोडता येतो. येथे केवळ संगीतच नाही तर सर्वच कला त्यामध्ये दृक्–श्राव्य दोन्ही कलांचा समावेष आहे त्यामध्ये आज दृक–श्राव्य कलेषी संबंधीत सामग्री आणि जन–माणसामध्ये प्रसार अन्य क्षेत्रामध्ये प्रयुक्त होत आहे. यांच्याषी जुडलेले विभिन्न क्षेत्रातील कलाकारांना वेगवेगळ्या उद्योगाच्या माध्यमातून नियमित रोजगार सुध्दा मिळत आहे.

प्राचिन काळी गुरुकुल प्रणाली मध्ये एका वर्गात अधिक विद्यार्थी नसत साहित्य,संगीत,शिल्प,धनुर्विद्या इत्यादी कलांमध्ये पारंगत होण्यासाठी प्रभावशाली विद्‌यार्थ्यांची निवड केली जायची आणि त्यामध्ये त्यांना पारंगत केले जायचे. ज्यांनी बारा वर्षेपर्यंत शिक्षा प्राप्त केली ते स्नातक, चोविस वर्ष पर्यंत बसू, छत्तीस वर्षापर्यंत ३६व्या वर्षी रुद्र आणि ४८व्या वर्षी शिष्यला आदितीची उपाधी दिली जात होती. आज विविध संगीत शिक्षणाची द्वारे खूली आहेत. आज कमी कालावधीत यश संपादन करून, आपली कला सादर करण्यास बाहेर पडत आहे. व नाव लौकिक मिळवत आहे.

शास्त्राच्या अनुसार ६४ कला मानल्या गेल्या आहेत त्यामध्ये संगीत सर्वात अधिक लोकप्रीय आहे. अनादी काळापासून मानवाचा संबंध संगीताशी

प्रा. वंदना इंगोले

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya

ISBN - 978-81-19678-75-4

संदर्भ ग्रंथ:

१. संगीत विशारद, बसंत

२. भारतीय संगीत एक ऐतिहासिक विश्लेषण, प्रो. स्वतंत्र शर्मा

३. संगीत विचार, अशोक दा. रानडे

४. मराठी विश्वकोष खंड—२

५. कलाशास्त्र विशारद, डॉ.शिल्पा बहुलेकर

६. भारतीय संगीत, डॉ.वंदना अग्रवाल

Ingole
प्रा. वंदना इंगोले

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

आधुनिक भारतातील प्रश्न आणि आव्हाने

(Issue and Challenges In Modern India)

डॉ.पुरुषोत्तम बांडे • डॉ.नितीन भिंगारे

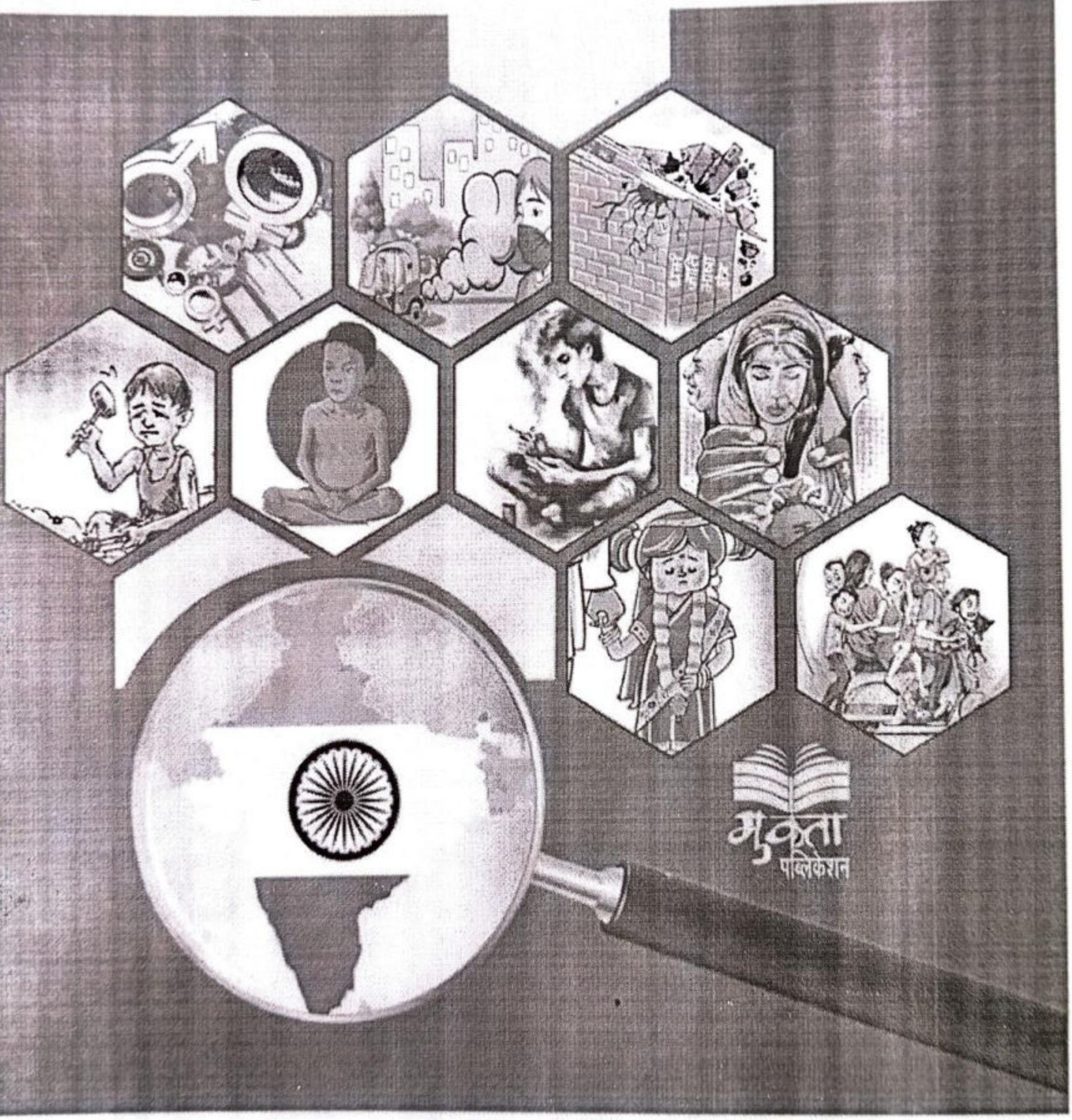

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

आधुनिक भारतातील प्रश्न आणि आव्हाने

(Issues and Challenges in Modern India)

संपादक :

डॉ.प्रा.पुरूषोत्तम बांडे

डॉ.प्रा.नितीन रमेश भिंगारे

: प्रकाशक :

मुक्ता पब्लिकेशन, २०, हॉटेल सुरभिसमोर,

रणपिसे नगर, अकोला - ४४४ ००१

Dr. V.J. Dere

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

15	मोहला सक्षमीकरणात उच्च शिक्षणाची भूमिका	प्रा . वसंत मोतीराम राठोड	61
16	भारतातील महिलांचे प्रश्न आणि आव्हाने	प्रा. डॉ. अर्चना नारायण धर्मे	66
17	महीलाओ की समस्याएं एंव समाधान	डॉ.फरहाना आझमी	69
18	भारतातील महिलांचे प्रश्न आणि आव्हाने	प्रा.राजू दिपक खराटे	73
19	ग्रामीण महिलांचे आर्थिक सक्षमीकरण आव्हाने आणि उपाय	डॉ. शंकर मारोती सावंत	77
20	भारतातील ग्रामिण व आदिवासी महीला विकास व समाजकार्य हस्तक्षेप	प्रा.रविंद्र अर्जुन पवार	81
21	भारतातील महिलांचे प्रश्न व आव्हाने	प्रा. डॉ. बळीराम परशराम अवचार	83
22	भारतातील महिलांच्या समस्या व आव्हाने	प्रा.आर. आर. पाटील	86
23	मराठीच्या प्रामाण्यतेचा प्रश्न	डॉ. संतोष विष्णू चतुर	89
24	वर्तमानकालीन समाजव्यवस्थेत मराठी भाषेसमोरील आव्हाने व उपाय	प्रा.डॉ. विशाखा डेरे	93
25	निवडक पुरुष आत्मकथनातून चित्रित झालेले काही सामाजिक प्रश्न आणि आव्हाने	प्रा.प्रकाश गंगाराम बावणे	97
26	FEMINISIM IN SENSE AND SENSIBILITY BY JANE AUSTIN: IN PRESENT CONTEXT	Prof.Sachin R. Gawai	101
27	Challenges and Efforts with English Language: Context to India	Miss Priyanka B.Ruikar	107
28	E-commerce Adoption and Small Business Performance: A Study of Digital Marketing Strategies, Online Customer Engagement and Technology Infrastructure	Dr. Rajesh P. Kitke	109
29.	Transforming India: The Impact and Challenges of the Digital Economyछ	Dr.Manish Moharil	113

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

Dr V. J. Dere

24

वर्तमानकालीन समाजव्यवस्थेत मराठी भाषेसमोरील आव्हाने व उपाय

प्रा.डॉ. विशाखा डेरे
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय यवतमाळ

भाषा ही मानवाची अत्यावश्यक अशी गरज आहे. भाषा श्वासाएवढीच महत्त्वाची आहे. भाषा मानवाची नितांत सुंदर निर्मिती आहे. भाषा माणसाने घडवली हे जसे खरे आहे. तसेच विशिष्ट भाषिक पर्यावरणात माणूस घडत असतो हेही खरे आहे. महाराष्ट्रातील मराठी भाषेची सद्यस्थिती कशी आहे याचाही आज आपण विचार करणे आवश्यक आहे. कारण भारत देश इंग्रजांच्या गुलामगिरीतून मुक्त झाला. तरीही इंग्रजी भाषेने आपल्या देशात भक्कम पायामुळे रोवली आहेत. आज अनेक पालक मुलांना इंग्रजी माध्यमाच्या शाळेत घालतात. ज्यामुळे जिल्हा परिषदेच्या शाळांच्या गुणवत्तेवर कायम प्रश्न उपस्थित केले जातात. अशाच मराठी शाळेतून शिक्षक रणजितसिंह डिसले गुरुजींनी "जागतिक शिक्षक पुरस्कार" मिळवला तर विश्वास नांगरे-पाटील पोलीस अधिकारी झालेले आहेत तसेच अनेक प्रशासकीय अधिकारी सुद्धा मराठी शाळेमधूनच निर्माण झालेले आहेत. मातृभाषा आपली आईच असते. या मातृभाषेचे संवर्धन आपणच केले पाहिजे असे मला वाटते.

हजारो वर्षांपूर्वी लिहिला गेलेला श्रवणबेळगोळ येथे गोमटेश्वराच्या पुतळ्याखाली मराठी भाषेतील पहिला शिलालेख आढळला.तर मराठीतील आद्यग्रंथ म्हणून ज्ञानेश्वरीचा उल्लेख करतात. मातृभाषेचे महत्त्व ओळखून ज्ञानेश्वरांनी संस्कृत भाषेतील भगवद्गीता प्राकृत भाषेत अनुवादित केली. मातृभाषेबद्दल असणारा आदरभाव व्यक्त करताना ज्ञानेश्वर म्हणतात, "माझा मऱ्हाटीचि बोलु कवतुके परी अमृतातेंही पैजेसी जिंके ।।' मराठी ही इंडो-युरोपीय भाषाकुलातील एक भाषा आहे.मराठी मातृभाषा असणाऱ्या लोकसंख्येनुसार मराठी ही जगातील एकोणविसावी व भारतातील चौथ्या नंबरची भाषा आहे.

'जेथे पिकते तिथे विकत नाही' असे म्हणतात. तसेच महाराष्ट्रात राहून 'मराठी' भाषेचे महत्त्व तितके जाणवत नाही. आई समोर असताना आईचे महत्त्व जाणवते का? आपण जेव्हा परराज्यात काही कामासाठी जातो व सतत जेव्हा तो त्या राज्यातील अनोळखी भाषा कानावर पडू लागते. तेव्हा आपण आपली मातृभाषा ऐकण्यासाठी आसुसलेले होतो. दुरून आपली भाषा बोलणारी , अनोळखी व्यक्ती दिसली तर ती व्यक्ती अनोळखी असूनही खूप आपलीसी वाटते. हे सामाजिक दृष्ट्या भाषेचे महत्त्व आहे.हा आपला खरा संबंध मातृभाषेशी आहे.

जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे जगात अस्तित्वात असलेल्या भाषांना धोका निर्माण झाला आहे. आज जवळपास जगात सहा हजाराहून जास्त भाषा आहेत परंतु त्यातील अर्ध्यापेक्षा जास्त म्हणजे जवळपास 3000 भाषा ह्या नष्ट होण्याच्या मार्गावर आहेत. अमेरिकेतील डायनीयल एब्राम या गणिती तज्ज्ञाच्या मतानुसार जी भाषा, ती बोलणाऱ्या समाजास व्यवसाय देऊ शकत नाही ती भाषा तो समाज सोडून देण्याचा प्रयत्न करतो असा निष्कर्ष 2009 मध्ये नोंदविला आहे. मानवजातीच्या वाटचालीमधील संपन्न भाषिक वारसा नष्ट होण्यामुळे मानवी संस्कृती, कला, ज्ञान, बुद्धिमत्ता, शहाणपण वगैरेंचा ठेवा या जगाच्या पाठीवरून कायमचा नाहीसा होतो की काय अशी भीती वाटते आहे.

1961 च्या जनगणनेनुसार 1652 भाषा भारतात बोलल्या जात होत्या.जी भाषा दहा हजारांपेक्षा जास्त संख्येच्या जनसमूहांमध्ये बोलली जाते त्या भाषेचा जनगणनेमध्ये मातृभाषा म्हणून समावेश करण्याचा निर्णय भारत सरकारने घेतला आहे. त्यामुळे भारतीय भाषांची नेमकी संख्या किती आहे याची परिपूर्ण पणे आकडेवारी उपलब्ध नाही. भारतीय घटनेनुसार देशात बोलल्या जाणाऱ्या 22 प्रादेशिक भाषांना शासकीय राजभाषेचा दर्जा दिला आहे. यांत आसामी, उर्दू, ऑरिया, कन्नड, काश्मिरी, कोंकणी, गुजराती, डोगरी, तमिळ, तेलुगू, नेपाळी, पंजाबी, बंगाली, बोडो, मराठी, मल्याळम, मैतेई, मैथिली, संथाली, संस्कृत, सिंधी, आणि हिंदी, यांचा समावेश होतो. कलम 343 (1) मध्ये "केंद्र सरकारची राजभाषा देवनागरी लिपीतील हिंदी असेल असे संविधानात नमूद आहे. भारताचे पंतप्रधान लाल बहादूर शास्त्री यांनी 26 जानेवारी 1965 पासून हिंदीला सर्वोच्च बनवण्याची तयारी केली व अधिकृत इंग्रजीचा वापर बंद करण्याचे ठरविले होते त्यामुळे तमिळनाडूमध्ये व्यापक आंदोलन, दंगली, आत्मदहन आणि आत्महत्या झाल्या. दक्षिणेतील काँग्रेस राजकारण्यांचे त्यांच्या पक्षाच्या भूमिकेवरून झालेले विभाजन, दक्षिणेतील दोन केंद्रीय

आधुनिक भारतातील प्रश्न आणि आव्हाने ISBN No. : 978-81-981172-6-7

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

International Standard Book No 978-93-92310-95-9

Research InIndia

भारतातील संशोधन

Volume - XXI April-2025

Chief Editor

Prof. Dr. Dinesh R. Jaronde

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
...-445001

Chapter / Research Paper / Article Book

Research in India

Volume - XXI

Chief Editor
Prof. Dr. Dinesh R. Jaronde
HOD - Psychology Dept., Indira Mahavidyalaya Kalamb,
Dist - Yavatmal 445401 (MS - India)

RAMANSHIL PUBLICATION
Chh. Sambhajinagar (M.H.)

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Mahavidyalaya

१२. महात्मा ज्योतीराव फुले यांचे समाजसुधारणाबाबत कार्य

प्रा.डॉ. कल्पना एस. गोडघाटे
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय, यवतमाळ

प्रस्तावना— मानवी जीवन जगत असतांना मानवाच्या मूलभूत गरजा आणि व्यक्तीमत्वाचा विकास समाजातच होतो.पारंपारीक समाजव्यवस्था ही जातीवर आधारित आहे.त्या आधारावर समाजात विविध गट अस्तित्वात आले.त्यामूळे काही गटांना व्यक्तीमत्व विकासाची संधी उपलब्ध होती तर सामाजिकदृष्टया अधिकारापासून वंचित असलेल्या मागास वर्गाला म्हणजेच अनुसूचित जाती,अनूसूचित जमाती आणि इतर मागासवर्ग यांना आपल्या व्यक्तीमत्वाचा सर्वांगिण विकासाची संधी उपलब्ध होणे आवश्यक आहे.या दृष्टीने भारतीय समाजसुधारकांनी समाजसुधारणेचे कार्य केले.मनुष्य हा बुध्दीवादी समाजशील प्राणी आहे असे म्हटले जाते.बुध्दीच्या आधारावर मानवाने समाजात अनेक सुधारणा घडवून आणलेल्या आहेत.समाजाच्या विकासप्रक्रियेत काही अनिष्ट चालिरिती,रूढी,परंपरा या समाजविकासात अडसर ठरल्यात.समानतेची आणि बंधुभावाची भावन न राहता वर्गव्यवस्था,जातीभेद,लिंगभेद अशा प्रकारच्या समस्या निर्माण झाल्यात.मानवाचे समाजातील स्थान त्याच्या विचार,आचार,व्यवसाय जातीवरून ठरविण्यात येउ लागले.जातीव्यवस्था प्रभावी ठरत गेली.समाजव्यवस्थेतील या जातीप्रथांमूळे समाजात विषमता निर्माण झाली.मानवनिर्मित भेदभाव निर्माण झाला. उच्च—निच,श्रेष्ठ—कनिष्ठ श्रीमंत — गरीब,स्त्री—पूरूष अशा प्रकारचा भेदभाव होउ लागला.या भेदभावामूळे समाजातील शोषित वर्ग विकासाच्या प्रक्रियेपासून वंचित राहिला.समाजातील सामाजिक प्रस्थापनेसाठी सर्वांना समान हक्क,समान वागणूक मिळणे आवश्यक आहे.भारतातील परंपरागत समाजव्यवस्थेविरूध्द उभे राहून समाजसुधारणेचे कार्य करणारे पहिले समाजसुधारक म्हणून महात्मा

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya

RESEARCH NEBULA
An International Refereed, Peer Reviewed & Indexed Quarterly Journal in Arts, Commerce, Education & Social Sciences
IMPACT FACTOR 8.137 (SJIF)
ISSN 2277-8071
www.ycjournal.net

Indexed in the ICI Journals Master List
J-Gate INDEXED
INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

ISSN 2277-8071
DOI PREFIX 10.22183
IMPACT FACTOR 8.137

RESEARCH NEBULA

An International Refereed, Peer Reviewed & Indexed Quarterly Journal in Arts, Commerce, Education & Social Sciences

Two Day Multidisciplinary National Conference on

NATIONAL EDUCATION POLICY - 2020:

Opening New Pathways Like Clustering and Autonomy for Liberal Educational and Interdisciplinary Approach in HEIs

On 20th & 21st February, 2025
Organized by

SMT. SAVITABAI UTTAMRAO DESHMUKH MAHAVIDYALAYA,

Digras, Dist. Yavatmal, Maharashtra.

In Collaboration with

SMT. NANKIBAI WADHVANI KALA MAHAVIDYALAYA,

Yavatmal, Maharashtra.

Special Issue Published on 20th February, 2025
www.ycjournal.net

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

RESEARCH NEBULA
An International Refereed, Peer Reviewed & Indexed Quarterly Journal in Arts, Commerce, Education & Social Sciences
IMPACT FACTOR 8.137 (SJIF)
ISSN 2277-8071
www.ycjournal.net

111.	Dr. Nikhilesh D. Nalode	Role and Significance of Music in New Education Policy (NEP) 2020	537
112.	अशोक हरी साळवे, प्रा डॉ. युवराज मानकर	आदिवासी कवितेतील विद्रोहाचे स्वरूप	540
113.	डॉ .नितीन रमेश भिंगारे	भारतीय बेरोजगारीचे आव्हान	547
114.	प्रा. डॉ. दिनेश कि. राऊत	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण आणि विद्यार्थी	552
115.	डॉ. प्रमोद माधवराव आचेगावे,	राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० चे संधी व आव्हाने	555
116.	शुभम गणेश वाकडे, डॉ.प्रतिभा एस.काळमेघ	भारतीय भाषा व उच्च शिक्षण	558
117.	डॉ.दिपक द. कोटुरवार, श्री.संतोष सकरुजी पवार	यवतमाळ जिल्हयातील बंजारा समाजाच्या बदलत्या राजकीय भूमिकेचे चिकित्सक अध्ययन	561
118.	डॉ. दिपक भास्करराव कुटे	जागतिकीकरणाचा भारतीय शिक्षणावर प्रभाव	565
119.	डॉ. दीपक राघोजी दामोदर	नवीन शैक्षणिक धोरण - 2020 : संधी व आव्हाने	568
120.	प्रा.दिनेश न. गुजर	झाडीपट्टीतील समकालीन काव्यप्रवाह : स्वरूप आणि वैशिष्ट्ये	573
121.	नासीर कासम शेख, डॉ. संतोष नारायण कायंदे	"यवतमाळ जिल्हयातील राजकीय घराणी" - एक विश्लेषणात्मक अध्ययन	577
122.	प्रा.डॉ.योगेश दादाराव उगले	जागतिकीकरणाचा भारतीय शिक्षणावर होणारा परिणाम	583
123.	डॉ युवराज मानकर	नवीन शैक्षणिक धोरण : भ्रम आणि वास्तव	589
124.	डॉ. दीपक द. कोटुरवार राजकुमार रामरावजी वाघ	माहिती अधिकार कायद्याची प्रभावी अंमलबजावणी करण्याच्या दृष्टीने उपाययोजना- एक अभ्यास"	595
125.	प्रा. यु . एस जमधाडे	राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० आणि शिक्षक -विद्यार्थी संवादाचे बदलते स्वरूप	602
126.	प्रा. स्वप्नील म. रामटेके डॉ. डी.डी. कोटुरवार	"भारतातील मानवाधिकाराच्या स्थितीचे चिकित्सक अध्ययन"(कालखंड 2016-2020)	607
127.	डॉ. अमोल रमेशराव बोरकर	नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण व शिक्षकांचे शिक्षण	611

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

RESEARCH NEBULA

An International Refereed, Peer Reviewed & Indexed Quarterly Journal in Arts, Commerce, Education & Social Sciences

IMPACT FACTOR 8.137 (SJIF)

ISSN 2277-8071

www.ycjournal.net

Two Day Multidisciplinary National Conference on

NATIONAL EDUCATION POLICY- 2020:

Opening New Pathways Like Clustering and Autonomy for Liberal Educational & Interdisciplinary Approach in HEIs

On 20th & 21st February, 2025

Smt. Savitabai Uttamrao Deshmukh Mahavidyalaya,

Digras, Dist. Yavatmal, Maharashtra

In Collaboration with

Smt. Nankibai Wadhvani Kala Mahavidyalaya,

Yavatmal, Maharashtra.

Role and Significance of Music in New Education Policy (NEP) 2020

Dr. Nikhilesh D. Nalode

Associate Professor, Department of Music,

Smt. Nankibai Wadhwani Kala Mahavidyalaya, Yavatmal.

Abstract

The National Education Policy (NEP) 2020 has marked a revolutionary shift in India's education system by integrating arts, culture, and music into mainstream academic curricula. Recognizing music as not merely an extracurricular activity but as a vital component of holistic development, NEP 2020 emphasizes creativity, emotional well-being, and cultural heritage. This paper explores the role and significance of music in NEP 2020, examining its contribution to cognitive development, cultural preservation, interdisciplinary learning, and fostering innovation. Furthermore, it discusses implementation strategies and challenges, while offering insights for music educators and policymakers.

Keywords:

National Education Policy 2020, Music Education, Holistic Development, Cultural Heritage, Interdisciplinary Learning, Cognitive Skills.

1. Introduction

The National Education Policy 2020 represents a significant reform in India's education landscape after more than three decades. One of its most notable features is the inclusion of music and arts as integral elements of education from early childhood to higher education. Moving away from the rigid compartmentalization of academic disciplines, NEP 2020 proposes a multidisciplinary approach, acknowledging that music plays a pivotal role in developing creative capacities, emotional intelligence, and cultural consciousness.

This research aims to analyze how NEP 2020 elevates the status of music within the education system and its potential to create a more innovative, empathetic, and culturally aware generation.

2. Objectives of the Study

- To evaluate the role of music in the framework of NEP 2020.
- To identify the educational and psychological benefits of integrating music into academic curricula.
- To assess the impact of music education on cultural preservation and national identity.

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

- To explore challenges in implementing music programs under NEP 2020
- To propose recommendations for strengthening music education in the NEP framework.

3. Literature Review

Previous educational frameworks often relegated music to optional or extracurricular status. Research by Gardner (1983) on Multiple Intelligences emphasizes musical intelligence as fundamental to human cognition. Studies have shown that music enhances memory, concentration, and emotional regulation (Schellenberg, 2004). However, in the Indian context, traditional education policies lacked systemic support for integrating music into mainstream learning. NEP 2020 rectifies this gap, aligning with global practices that recognize the pedagogical power of the arts.

4. The Role of Music in NEP 2020

4.1 Multidisciplinary and Holistic Education

NEP 2020 advocates for dismantling the traditional boundaries between subjects. Music, along with other art forms, is positioned as essential to fostering creativity and critical thinking. Students are encouraged to pursue music alongside sciences, commerce, and humanities, creating a balanced and enriched learning environment.

4.2 Skill Development and Emotional Intelligence

Music education promotes soft skills such as teamwork, discipline, patience, and empathy. NEP 2020's focus on 21st-century skills aligns with these benefits, preparing students for dynamic professional and social environments.

4.3 Preservation of Cultural Heritage

India's rich musical traditions, from classical ragas to folk melodies, form an invaluable part of its cultural identity. NEP 2020 emphasizes local and indigenous knowledge systems, encouraging the inclusion of regional music forms in curricula to foster cultural pride and diversity.

4.4 Early Childhood Care and Education (ECCE)

NEP 2020 identifies music as a core component of early learning, supporting language development, motor skills, and emotional expression in children from ages 3 to 8.

5. Significance of Music in NEP 2020

Cognitive Development: Enhances memory, auditory skills, and pattern recognition.

Social Integration: Builds community through group performances and shared cultural practices.

Innovative Learning: Encourages improvisation and creativity, vital for problem-solving.

Mental Health: Acts as a tool for stress relief and emotional well-being.

National Identity: Revives traditional art forms and integrates them into the educational fabric.

6. Challenges in Implementation

While the policy provides a visionary framework, there are practical challenges:

Infrastructure Gaps: Many schools lack adequate musical instruments, classrooms, and qualified faculty.

Teacher Training: There is a shortage of trained music educators familiar with both traditional and contemporary pedagogy.

Curriculum Design: Need for standardized, yet flexible, curricula to suit diverse regional music traditions.

Budget Constraints: Ensuring financial support for arts education in government schools remains a concern.

7. Recommendations

- Establish Music Resource Centers in schools and universities.
- Provide regular training programs for music teachers in collaboration with renowned institutions.
- Promote research in music education through grants and fellowships.
- Develop digital platforms to provide access to quality music education materials.

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

RESEARCH NEBULA
An International Refereed, Peer Reviewed & Indexed Quarterly Journal in
Arts, Commerce, Education & Social Sciences
IMPACT FACTOR 8.137 (SJIF)
www.ycjournal.net
ISSN 2277-8071

- To explore challenges in implementing music programs under NEP 2020.
- To propose recommendations for strengthening music education in the NEP framework.

3. Literature Review

Previous educational frameworks often relegated music to optional or extracurricular status. Research by Gardner (1983) on Multiple Intelligences emphasizes musical intelligence as fundamental to human cognition. Studies have shown that music enhances memory, concentration, and emotional regulation (Schellenberg, 2004). However, in the Indian context, traditional education policies lacked systemic support for integrating music into mainstream learning. NEP 2020 rectifies this gap, aligning with global practices that recognize the pedagogical power of the arts.

4. The Role of Music in NEP 2020

4.1 Multidisciplinary and Holistic Education

NEP 2020 advocates for dismantling the traditional boundaries between subjects. Music, along with other art forms, is positioned as essential to fostering creativity and critical thinking. Students are encouraged to pursue music alongside sciences, commerce, and humanities, creating a balanced and enriched learning environment.

4.2 Skill Development and Emotional Intelligence

Music education promotes soft skills such as teamwork, discipline, patience, and empathy. NEP 2020's focus on 21st-century skills aligns with these benefits, preparing students for dynamic professional and social environments.

4.3 Preservation of Cultural Heritage

India's rich musical traditions, from classical ragas to folk melodies, form an invaluable part of its cultural identity. NEP 2020 emphasizes local and indigenous knowledge systems, encouraging the inclusion of regional music forms in curricula to foster cultural pride and diversity.

4.4 Early Childhood Care and Education (ECCE)

NEP 2020 identifies music as a core component of early learning, supporting language development, motor skills, and emotional expression in children from ages 3 to 8.

5. Significance of Music in NEP 2020

Cognitive Development: Enhances memory, auditory skills, and pattern recognition.

Social Integration: Builds community through group performances and shared cultural practices.

Innovative Learning: Encourages improvisation and creativity, vital for problem-solving.

Mental Health: Acts as a tool for stress relief and emotional well-being.

National Identity: Revives traditional art forms and integrates them into the educational fabric.

6. Challenges in Implementation

While the policy provides a visionary framework, there are practical challenges:

Infrastructure Gaps: Many schools lack adequate musical instruments, classrooms, and qualified faculty.

Teacher Training: There is a shortage of trained music educators familiar with both traditional and contemporary pedagogy.

Curriculum Design: Need for standardized, yet flexible, curricula to suit diverse regional music traditions.

Budget Constraints: Ensuring financial support for arts education in government schools remains a concern.

7. Recommendations

- Establish Music Resource Centers in schools and universities.
- Provide regular training programs for music teachers in collaboration with renowned institutions.
- Promote research in music education through grants and fellowships.
- Develop digital platforms to provide access to quality music education materials.

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

IMPACT FACTOR 8.137 (SJIF)
ISSN 2277-8071
www.ycjournal.net

J-Gate INDEXED

ISSN 2277-8071
DOI PREFIX 10.22183
IMPACT FACTOR 8.137

INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

RESEARCH NEBULA

An International Refereed, Peer Reviewed & Indexed Quarterly Journal in Arts, Commerce, Education & Social Sciences

Two Day Multidisciplinary National Conference on

NATIONAL EDUCATION POLICY - 2020:

Opening New Pathways Like Clustering and Autonomy for Liberal Educational and Interdisciplinary Approach in HEIs

On 20th & 21st February, 2025
Organized by

SMT. SAVITABAI UTTAMRAO DESHMUKH MAHAVIDYALAYA,
Digras, Dist. Yavatmal, Maharashtra.

In Collaboration with

SMT. NANKIBAI WADHVANI KALA MAHAVIDYALAYA,
Yavatmal, Maharashtra.

Special Issue Published on 20th February, 2025
www.ycjournal.net

Prof. Dr. [illegible] B.Jadhav

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

128.	अमितकुमार गणेश शिंगणे	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 चा इतिहास विषयातील संशोधनावर झालेला परिणाम	617
129.	प्रा. गजानन एस. लांजेवार	राष्ट्रीय काँग्रेसच्या स्थापनेचे चिकित्सक अध्ययन	624
130.	प्रा.डॉ.पुरुषोत्तम रामराव बांडे	नवीन शिक्षण धोरण २०२० आणि उच्च शिक्षण- एक अध्ययन	629
131.	प्रा. डॉ. टी. एम. गुरनुले	शाश्वत विकासासाठी शिक्षण	634
132.	डॉ. सोहन आर. सामृतवार	नवीन राष्ट्रीय शिक्षण धोरणाचे फायदे आणि तोटे	642
133.	डॉ. उषा एन. पाटील	नवीन शैक्षणिक धोरण (NEP 2020) चे गंभीर विश्लेषण आणि त्याची अंमलबजावणी	646
134.	प्रा.सुधीर वि.बानुबाकोडे डॉ.विनायक एस.इंगळे,	विधानसभा मतदार संघाच्या विकासात राजकीय नेतृत्वाचे योगदान-विश्लेषणात्मक अध्ययन (विशेष संदर्भ: वरुड-मोर्शी मतदार संघ)	652
135.	डॉ. दीपक द. कोटूरवार रविंद्र मारोती मेश्राम	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणात पेसा कायदा आणि क्षेत्रिय अध्ययन	659
136.	प्रा.डॉ.गजानन आ.रहाटे	भारताच्या सर्वांगीण विकासात नवीन शैक्षणिक धोरणाची भूमिका	663
137.	डॉ. दामोदर दुधे	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण	668
138.	डॉ.व्ही.एस. इंगळे, प्रदिप अंकुश इंगळे	कला भाषा आणि संस्कृती संदर्भात राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाची भूमिका	672
139.	डॉ. माधुरी पंडितराव राखुंडे	नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP) आणि वाणिज्य शिक्षण	678
140.	कु स्वाती प्रल्हाद शेंडे डॉ. सौ. संगीता वसंत घुईखेडकर	फास्ट फूड संस्कृती आणी तिचा आरोग्यावर प्रभाव.	682
141	डॉ. सिद्धार्थ जाधव अनुपकुमार ज.पाचकोरे	प्रादेशिक भाषा आणि राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०	687
142.	डॉ. प्रशांत भैय्याजी घोटेकर	भारतातील शाश्वत विकासासाठी शिक्षण	690
143.	मिथीलेश गजानन शेरकर	शिक्षणातील तंत्रज्ञानाचे एकत्रीकरण आणि शिक्षणातरील परिणाम	696

Prof. Dr. Siddharth B.Jadhav
H.O.D.
Dept. of History
Smt. Nankibai Wadhwani
College Yavatmal (M.S.)

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal 445001

प्रादेशिक भाषा आणि राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०

डॉ सिद्धार्थ जाधव

इतिहास विभाग प्रमुख

श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय. यवतमाळ

अनुपकुमार ज.पाचकोरे

संशोधक विद्यार्थी

श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय. यवतमाळ

प्रस्तावना:

नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण हे आधुनिक गरजा लक्षात घेवून तयार केले गेले आहे. या नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये उच्च शिक्षणाला अतिशय महत्व दिले गेले आहे. उच्च शिक्षणामुळेच चांगला, कल्पक, विचारवंत, अष्टपैलू व्यक्ती घडू शकतो. त्यामुळे उच्च शिक्षणामध्ये अमुलाग्र बदल घडवणे गरजेचे होते. नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामुळे एखाद्या व्यक्तीला एक किंवा अनेक विशिष्ट आवडीच्या क्षेत्रामध्ये सखोल अभ्यास करणे शक्य झाले आहे. या धोरणाची स्थापना प्रवेश, समानता, गुणवत्ता, परवडणारी, आणि जबाबदारी या पाच त्तवावर केली गेली आहे. यामुळे आपल्या तरुणांना वर्तमान आणि भविष्यातील विविध राष्ट्रीय आणि जागतीक आव्हानांना तोंड देण्यासाठीची क्षमता तयार होईल. या नविन राष्ट्रीय शैक्षणीक धोरणामध्ये बहुविद्याशाखीय, आणि सर्वांगीण शिक्षणावर भर, संस्थात्मक स्वायत्ता, राष्ट्रीय संशोधन, व्यवसायीक शिक्षण, तंत्रज्ञानाचे एकत्रीकरण, उच्च शिक्षणाचे आंतराष्ट्रीयकरण, मिश्रीत मुल्यांकण, आणि भारतीय भाषांमधील सामग्रीची उपलब्धता यांचा समावेश आहे.

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

NEBULA
IMPACT FACTOR 8.137 (SJIF)
ISSN 2277-8071
RESEARCH NEBULA
An International Refereed, Peer Reviewed & Indexed Quarterly Journal in Arts, Commerce, Education & Social Sciences
INDEX COPERNICUS
ICV 2023 74.40
www.ycjournal.net

NEBULA
Indexed in the ICI Journals Master List
J-Gate INDEXED
ISSN 2277-8071
DOI PREFIX 10.22183
IMPACT FACTOR 8.137
INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL

RESEARCH NEBULA

An International Refereed, Peer Reviewed & Indexed Quarterly Journal in Arts, Commerce, Education & Social Sciences

One Day Multidisciplinary National Conference on

EMERGING TRENDS IN HIGHER EDUCATION in the light of NEP-2020:

ISSUES, CHALLENGES & REMEDIES

On 27th February, 2025
Organized by

MUNGASAJI MAHARAJ MAHAVIDYALAYA
Darwha Dist. Yavatmal, Maharashtra.
In Collaboration with

BAPURAOJI BUTLE ARTS, NARAYANRAO BHAT COMMERCE AND BAPUSAHEB PATIL SCIENCE COLLEGE
Digras, Dist. Yavatmal, Maharashtra

&

ARTS AND COMMERCE COLLEGE
Bori Arab, Dist. Yavatmal, Maharashtra

Special Issue Published on 27th February, 2025
www.ycjournal.net

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya
Yavatmal-445001

RESEARCH NEBULA
An International Refereed, Peer Reviewed & Indexed Quarterly Journal in Arts, Commerce, Education & Social Sciences
IMPACT FACTOR 8.137 (SJIF)
ISSN 2277-8071
INDEX COPERNICUS ICV 2023: 74.40
www.ycjournal.net

294.	प्रा. ए.व्ही तगलपल्लेवार	थॉम्प सन्स चा लोकसंख्या सिद्धांत व भारतीय लोकसंख्या	1644
295.	डॉ. साहेबराव एस.पवार	स्वतंत्रपूर्व भारताचे शैक्षणिक धोरण	1648
296.	डॉ. संदीप व्ही. भुरले	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०: एक अध्ययन	1652
297.	डॉ. सुनिता अर्जुनराव राठोड	राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (NEP)- २०२० मध्ये गृहअर्थशास्त्राची भूमिका आणि महत्त्व	1657
298.	डॉ.विजया एन. कन्नाके	राष्ट्रीय शिक्षण नीती 2020 गृह अर्थशास्त्राची भूमिका आणि महत्त्व	1664
299.	प्रा .राजेश श्री. गेडाम	भारतातील ग्रंथालय समोरील आव्हाने : नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० आणि कुत्रिम बुद्धिमत्ता	1669
300.	रविचंद्र धनराज आडे डॉ .सुनील बी.चकवे	NEP 2020 आणि बाल संरक्षण अधिनियम 2012: एक चिकीत्सक अध्ययन	1677
301.	प्रा. डॉ संजय बा. राचलवार	यवतमाळ परिक्षेत्रातील व्यावसायिकांच्या वित्तीय साक्षरतेचे स्वरूप - एक सर्वेक्षणात्मक अध्ययन	1683
302.	प्रा. डॉ. विष्णू पांडुरंग कुटे	भारतीय राष्ट्रीय शिक्षण धोरणाद्वारे सामाजिक व आर्थिक विकास	1689
303.	प्रा.डॉ. चंद्रकांत सरदार	नवीन शैक्षणिक धोरण आणि इतिहास अभ्यासक्रमातील अडचणी व उपाय	1694

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Head,
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyalaya, Yavatmal

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

RESEARCH NEBULA
An International Refereed, Peer Reviewed & Indexed Quarterly Journal in Arts, Commerce, Education & Social Sciences
ACT FACTOR 8.137 (SJIF)
SN 2277-8071
INDEX COPERNICUS ICV 2023 74.40
www.ycjournal.net

One Day Multidisciplinary National Conference on
EMERGING TRENDS IN HIGHER EDUCATION IN THE LIGHT OF NEP- 2020: ISSUES, CHALLENGES & REMEDIES
On 27th February, 2025

MUNGASAJI MAHARAJ MAHAVIDYALAYA
Darwha Dist. Yavatmal, Maharashtra.
In Collaboration with
BAPURAOJI BUTLE ARTS, NARAYANRAO BHAT COMMERCE AND BAPUSAHEB PATIL SCIENCE COLLEGE
Digras, Dist. Yavatmal, Maharashtra
&
ARTS AND COMMERCE COLLEGE
Bori Arab, Dist. Yavatmal, Maharashtra

यवतमाळ परिक्षेत्रातील व्यावसायिकांच्या वित्तीय साक्षरतेचे स्वरूप - एक सर्वेक्षणात्मक अध्ययन

प्रा. डॉ. संजय बा. राचलवार
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय, यवतमाळ

प्रस्तावणाः-

आर्थिक संकल्पनांची माहीती व त्या माहीतीचा वापर करण्याची क्षमता तसेच निर्णय घेण्यासाठी आणि समस्या सोडवण्यासाठी आर्थिक तर्क वापरण्याची क्षमता म्हणजे वितीयकिंवा आर्थिक साक्षरता होय. व्यक्तींना त्यांच्या स्वतःच्या आर्थिक कल्याणाबाबत तसेच त्यांच्या समुदायाच्या कल्याण होण्याच्या दृश्टीने फायदेशीर निर्णय घेण्यासाठी ही वित्तीय साक्षरता आवश्यक आहे. यात अर्थव्यवस्था कशी कार्य करते, त्याचा व्यक्ती, व्यवसाय आणि सरकारांवर कसा परिणाम होतो, उत्पन्न, खर्चाचे मोजमाप त्यांचे फायदे इत्यादींची गणना आणि तुलना करने, आर्थिक ट्रेंड ओळखण्यात आणि अंदाज बांधण्यास सक्षम असणे, वैयक्तिक वित आणि बजेट कसे व्यवस्थापित करावे, आर्थिक डेटाचे संशोधन आणि मूल्यांकन कसे करावे, आर्थिक समस्या आणि त्यांचा समाजावर होणारा परिणाम याची जाणीव असणे, पैसा, बाजार, व्याजाचे दर, महागाईचा दर आणि आर्थिक धोरणांची भूमिका समजून घेणे, बचत, विमा, शेअर मार्केट, म्युच्युअल फंड, विविध आर्थिक प्रणाली आणि त्यांचे परिणाम समजून घेणे, व्यक्ती, व्यवसाय आणि सरकार अर्थव्यवस्थेशी कसा संवाद

Dr. Sanjay B. Rachalwar
Dept. of Economics
Smt. Nankibai Wadhwani
Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala

RESEARCH NEBULA

Two Day Multidisciplinary National Conference on

NATIONAL EDUCATION POLICY - 2020:

Opening New Pathways Like Clustering and Autonomy for Liberal Educational and interdisciplinary Approach in HEIs

On 20th & 21st February, 2025

Organized by

SMT. SAVITABAI UTTAMRAO DESHMUKH MAHAVIDYALAYA,

Digras, Dist. Yavatmal, Maharashtra.

In Collaboration with

SMT. NANKIBAI WADHVANI KALA MAHAVIDYALAYA,

Yavatmal, Maharashtra.

Special Issue Published on 20th February, 2025

Authorize the system to edit this file. Authorize

10:03

Smt.Nanki
Kala Ma
Yavatm

उच्च शिक्षण आणि राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण

प्रा.डॉ.कल्पना एस.मोडघरे

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख

श्रीमती नानकीबाई वाधवाणी कला महाविद्यालय,यवतमाळ

प्रस्तावना-समाजपरिवर्तनाचे आणि व्यक्तीच्या सर्वांगिण विकासाचे महत्वाचे साधन म्हणजे शिक्षण होय ज्ञान प्राप्त करण्याबरोबरच व्यक्तीचा सामाजिक,आर्थिक,बौद्धिक,राजकीय विकास महत्वाचा आहे देशाच्या सर्वांगिण विकासात शिक्षणाची भूमिका अत्यंत महत्वाची आहे उच्च शिक्षणाबरोबरच विद्यार्थ्यांमध्ये कौशल्य विकसित होणे आर्थिक सक्षम होणे आवश्यक आहे देशाच्या सर्वांगिण विकासात मानवी साधने मनुष्यबळाची महत्वाची भूमिका आहे शिक्षणाच्या माध्यमातून उपलब्ध होणारे ज्ञान सामाजिक स्वरूपात महत्वाचे आहे शास्त्रीय ज्ञान,डिझाईन,मॉडेल्स कौशल्य विकसित अभ्यासक्रमाच्या माध्यमातून मानवाच्या ज्ञानाचा उपयोग देशाच्या आर्थिक विकासात पर्यायाने देशाच्या सर्वांगिण विकासात महत्वाचा ठरतो शेतीमध्ये नवीन तंत्रज्ञान,उद्योगक्षेत्रातील नविन पध्दती लघुउद्योगांना चालना देणे या सर्व पध्दती शिक्षणातील संशोधनाच्या माध्यमातून उपलब्ध होते सामाजिक मानवी संसाधन विकसित होण्यात राष्ट्रीय स्तरावरील शिक्षणसंस्था यु.जी.सी.अनुसंधान आयोग,कृषि विद्यापीठे तंत्रज्ञान संस्था महत्वाची भूमिका पार पाडतात या उद्देश्याने नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-2020 मध्ये शैक्षणिक क्षेत्रात बदल घडून आलेले आहेत प्रस्तुत शोध निबंधात उच्च शिक्षण आणि नविन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-2020 याबाबत विश्लेषण करण्यात आलेले आहे

उच्च शिक्षण आणि मानवी संसाधन-

- मानवी संसाधनामध्ये व्यक्तीच्या क्षमतांचा विकास होणे आवश्यक आहे शिक्षण प्रशिक्षण विविध कौशल्ये व माध्यमातून व्यक्तीमध्ये क्षमता निर्माण होते

Authorize the system to edit this file. Authorize

Annotate Fill & Sign Convert All

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

SK International Journal of Multidisciplinary Research Hub

ISSN 2394-3122(Online) ISSN 2394-6253(Print)

Impact Factor: 6.03

A Monthly Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access Multidisciplinary & Multilingual International Journal

One Day National Interdisciplinary Conference on

WOMEN EMPOWERMENT

ISSUES, CHALLENGES AND SOLUTIONS

Wednesday, 18th December 2024

MODE: Online / Offline

Organised by : Department of Political Science

in Collaboration

with I.Q.A.C., Shankarlal Khandelwal Arts, Science and Commerce College, Akola, Maharashtra 444002 (NAAC Reaccredited with Grade, A in 3rd Cycle).

Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati.

(Sponsored by PM-UShA Grants to Strengthen Colleges)

:: Editor ::

Dr. J.M. Saboo | Dr. A.M. Shelke

Dr. N.S. Sarap | Dr. P.U. Nalhe

Special Issue Volume 11, Issue 12,

December – 2024

Authorize the system to edit this file. Authorize

Edit Annotate Fill & Sign Convert All

Principal

...ibai Wadhwani

Special Issue Volume 11, Issue 12,
December – 2024

National Interdisciplinary Conference on

"Women Empowerment: Issues, Challenges and Solutions"

Organised by: Department of Political Science in Collaboration with I.Q.A.C.,
Shankarlal Khandelwal Arts, Science and Commerce College,
Akola, Maharashtra 444002 (NAAC Reaccredited with Grade. A in 3rd Cycle).
Affiliated to Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati, Maharashtra, India
(Sponsored by PM-UShA Grants to Strengthen Colleges)

Date of Conference: 18th December 2024

Published by:

Impact Factor: 6.03

SK International Journal of Multidisciplinary Research Hub

A Monthly Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access Multidisciplinary & Multilingual International Journal

www.skpublisher.com

Authorize the system to edit this file. Authorize

Edit Annotate Fill & Sign Convert All

Principal
Smt. Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001

SK International Journal of Multidisciplinary Research Hub

Research Article / Survey Paper / Case Study

Published By: SK Publisher

(www.skpublisher.com)

A Monthly Double-Blind Peer Reviewed Refereed Open Access Multidisciplinary & Multilingual International Journal

Special Issue: National Interdisciplinary Conference on "Women Empowerment: Issues, Challenges and Solutions"

Organized by Department of Political Science B.I.D.A.C. Shankarlal Khandelwal Arts, Science & Commerce College, Akola, Maharashtra 444002

(Sponsored by PM USHA Grants to Strengthen Colleges)

स्थानिक आणि राष्ट्रीय पातळीवर महिलांचा राजकीय सहभाग

प्रा. डॉ. कल्पना एस गोडघाटे

[illegible]

DOI: https://doi.org/10.61165/sk.publisher.v11i12.53

प्रस्तावना

[illegible]

© 2024, SK Publisher All Rights Reserved

Authorize the system to edit this file. Authorize

Edit Annotate Fill & Sign Convert All

Principal

Smt. Nankibai Wadhwani

Mahila Mahavidyala

Yavatmal-445001

Phenomenal Women in an Unequal World 236
Aditi M. Mankar

Women in Hindustani Classical Music 241
Prof. Dr. Sachin S. Bandgar

महाराष्ट्र विधानसभेच्या राजकारणात महिलांचा सहभाग एक अभ्यास 246
अजय शांताराम काळे

कृषी क्षेत्र आणि महिला सक्षमीकरण 251
आकाश आनंदराव बुधे

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या ग्रामगीतेतील स्त्री सक्षमीकरण 255
प्रा. अतुलकुमार महाले

प्रभावती गुप्ताः वाकाटककालीन स्री नेतृत्व 259
प्रा. डॉ. संतोष गोपाळकृष्ण कुळकर्णी

स्री मुक्ती चळवळीचे यशापयश 261
डॉ. गणेश ए. पोटे

स्थानिक आणि राष्ट्रीय पातळीवर महिलांचा राजकीय सहभाग 263
प्रा. डॉ. कल्पना एस गोडघाटे

भारतातील राजकारणात महिलांचे प्रतिनिधित्व 267
डॉ. रंजना अ. शृंगारपुरे

Authorize the system to edit this file. Authorize

Edit Annotate Fill & Sign Convert All

Principal
Smt.Nankibai Wadhwani
Kala Mahavidyala
Yavatmal-445001